

Ο ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΠΟΛΥΖΩΙΔΗΣ
ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Ἡ βιογράφηση τῆς πρώτης φάσεως τῆς ζωῆς τοῦ Ἀναστ. Πολυζωΐδη ἔχει περιορισμένη ἱστορική ἀξία ἂν τὸν ἀντιμετωπίσωμε σὰν δημόσιο ἄνδρα· ἂν ἔχη κάποια σπουδαιότητα εἶναι σὰν περιγραφή μιᾶς προσωπικότητος, πού ἀργότερα θὰ ἀναδειχθῇ σημαντική γιὰ τὴν ἀκεραιότητα καὶ τὸ σθένος τῆς. Περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι στὴ δημόσια δράση του, πού ἔχει γιὰ τὸν ἴδιο χαρακτήρα παραπληρωματικὸ καὶ ἐπουσιώδη, πρέπει νὰ δοθῇ ἔμφαση στὸν Πολυζωΐδη σὰν ἰδιώτη καὶ σὰν μαθητῇ, πού μάλιστα μᾶς παρέχει ἐνδείξεις τῆς ψυχосυνθέσεως καὶ τῆς νοημοσύνης του μέσα ἀπὸ δικά του κείμενα¹.

Γεννήθηκε στὸ Μελένικο τῆς Μακεδονίας στὶς 20 Φεβρουαρίου 1802 ἀπὸ εὐπόρους γονεῖς, ἄρχοντες τοῦ τόπου². εὐνοήθηκε στὴν ἐκπαίδευσή του, στὴν ὁποία πρέπει νὰ ἔδωσαν μεγάλη σημασία οἱ γονεῖς του. Γιὰ τὸν πρῶτο του δάσκαλο Ἀδὰμ Ζαπέκο ἀπὸ τὸ Μέτσοβο, μαθητῇ τοῦ Δημ. Βαρδάκα, φίλο καὶ συμμαθητῇ τοῦ Νεοφύτου Δούκα³, ἐκφράζεται ἐπαινετικά στὰ «Νεοελληνικά» του⁴. Ἀπὸ τὸν οἰκοδιδάσκαλό του Χριστόφορο Φιλητᾶ ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, μαθητῇ τοῦ Ψαλίδα, ἐπῆρε μαθήματα λατινικῶν, γεωγραφίας καὶ ἱστο-

1. Τὰ σπουδαιότερα βιογραφικά τοῦ Πολυζωΐδη ὑπάρχουν ἐν συντομίᾳ στὸν πρόλογο τῆς ἐκδόσεως τῶν «Νεοελληνικῶν» του μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Πολυζωΐδη, σὰν νεκρολογία ἀπὸ τὸ γαμπρὸ του Δημ. Μανασίδη. Ὁ ἐκδότης τῆς τετράτομης «Γενικῆς Ἱστορίας» τοῦ Πολυζωΐδη, Κ ρ έ μ ο ς, καὶ ὁ Π. Π έ ν ν α ς στὸ ἄρθρο «Ὁ Μακεδὼν Ἀναστάσιος Πολυζωΐδης ὡς πολιτικός, ὡς δικαστὴς καὶ ὡς ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων», «Σερραϊκὰ Χρονικά», Α', 1953, σ. 565, ἐπαναλαμβάνουν, γιὰ τὴν περίοδο πού μᾶς ἀπασχολεῖ, ὅσα διηγεῖται ὁ Μανασίδης. Βλ. ἐπίσης Ἀπ. Γκισδαβίδη, Σελίδες τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 243 - 50 καὶ Th. Vlachos, Die Geschichte der Byzantinischen Stadt Melenikon, Θεσσαλονίκη 1969, σ 114 - 6.

2. Βλ. Ἀ. Π ο λ υ ζ ω ῖ δ ο υ, Τὰ Νεοελληνικά, Ἀθῆναι 1874 - 1875, Α', σ. δ'.

3. Αὐτόθι.

4. Αὐτόθι, Β', σ. 223 - 4.

ρίας⁵. Τέλος, δάσκαλός του ήταν και ο Κων. Μινωΐδης Μηνᾶς⁶.

Δέκα ἔξη ἔτων, δηλαδή τὸ 1818, χάνει τὸν πατέρα του καὶ φεύγει γιὰ νὰ σπουδάσῃ στὴ Βιέννη. Ὁ Μανασίδης τὸν ἐμφανίζει νὰ μαθαίνει γερμανικὰ ἐπὶ ἓνα χρόνο καὶ συγχρόνως νὰ σπουδάζῃ στὸ Πανεπιστήμιο, ὅπου οἱ διαλέξεις δίνονται στὰ λατινικά⁷. Δεδομένου ὅμως ὅτι τὸ πρῶτο του δημοσίευμα στὸ «Λόγιο Ἑρμῆ», μετάφραση ἀπὸ κείμενο γερμανικό, φέρει ἡμερομηνία 22 Μαρτίου 1818 ἐν Βιέννῃ⁸, μποροῦμε νὰ συμπεράνωμε ὅτι δὲν εἶχε δυσκολίες μὲ τὴ γλώσσα.

Οἱ συνεργασίες του στὸ «Λόγιο Ἑρμῆ» τοῦ 1818 δημοσιεύονται στὸ τμήμα τῆς Φυσικῆς καὶ εἶναι σειρὰ μεταφράσεων μὲ θέμα τὸ ζωικὸ μαγνητισμὸ καὶ τὴ θεραπευτικὴ του ἀξία. Ἡ θεωρία τοῦ ζωικοῦ μαγνητισμοῦ εἶχε εὐρεῖα διάδοση, ὅπως φαίνεται, στὴν ἰατρικὴ σκέψη τῆς ἐποχῆς στὴ Γερμανία καὶ τὴ Γαλλία. Τὸ θέμα αὐτὸ παρουσιάζεται σὰν φυσικοφιλοσοφικὴ θεωρία μὲ ἐφαρμογὴ στὴν ἰατρικὴ, ὁ δὲ Πολυζωΐδης, φοιτητὴς στὰ 16 του χρόνια, εἶναι θερμὸς ὑποστηρικτὴς τῆς. Πιστεύει δὲ ὅτι, δημοσιεύοντας τὶς μεταφράσεις του, βοηθεῖ τοὺς ὁμογενεῖς του στὴν πρόοδο, ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἐπιτελέσουν μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ὀρθοῦ λόγου⁹. Εἶναι φανερὸς ὁ ἐνθουσιασμὸς ἐνὸς πνεύματος, ποὺ καταπιάνεται μὲ κάτι νέο¹⁰. Ἀλλὰ δὲν παύει ἀπὸ τὸ νὰ

5. Αὐτόθι, Α', σ. ε', Β', σ. 224.

6. Ὁ Μινωΐδης Μηνᾶς εἶναι ὁμηγερέτης τοῦ Καποδίστρια καὶ σφοδρὸς ἀντιφαναριωτικὸς καὶ ἀντιμαυροκορδατικὸς λιβελλογράφος. Βλ. Κ. Μινωΐδου Μηνᾶ, *La Grèce Constituée*, Paris 1836 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ἑλεγχος Προδοτῶν ἢ Πραγματικὸς πρὸς τοὺς Ἑλληνας, Παρίσι 1831. Μαθητὴς καὶ δάσκαλος συναντήθηκαν ἀργότερα στὸ Παρίσι· ὁ Μηνᾶς ὅμως καταφέρεται ἐναντίον τοῦ Πολυζωΐδῃ μὲ φανερὲς ὑπερβολὰς καὶ τὸν κατηγορεῖ γιὰ ἀπειθεία πρὸς τὶς συμβουλὰς τοῦ δασκάλου του καὶ γιὰ ἀχαριστία πρὸς τὸν Κυβερνήτη.

7. Βλ. Ἄ. Πολυζωΐδου, ἐνθ' ἀν., σ. ε'.

8. Βλ. «Λόγιος Ἑρμῆς», 1818, τ. 7, σ. 125 - 136.

9. Βλ. «Λόγιος Ἑρμῆς», 1818, τ. 9, σ. 182.

10. Μὲ τὴ σειρὰ τὰ δημοσιεύματα αὐτὰ εἶναι : μετάφραση τοῦ *Eschennmeyer* : Σκέψεις γενικαὶ περὶ τοῦ Ζωικοῦ Μαγνητισμοῦ καὶ Ὁργανικοῦ Αἰθέρος, «Λόγιος Ἑρμῆς», 1818, τ. 7, σ. 125 - 136. Δημοσιεύεται μόνο τὸ πρῶτο μέρος· τὸ ἀφήνει ἡμιτελὲς γιὰ νὰ δημοσιεύσῃ τοῦ *Nasse* : Περί τοῦ Αἰτίου τῆς Ζωικομαγνητικῆς Ἐπιρροίας, ποὺ θεωρεῖ περισσότερο προσιτὸ καὶ κατανοητὸ στὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ τοῦ «Λογίου Ἑρμοῦ», Α. Ἑ., 1818, τ. 9, σ. 181 - 188. Κατόπιν : *P. G. Van Gheert* : Ἐκθεσις περὶ τοῦ Ζωικοῦ Μαγνητισμοῦ, Α. Ἑ., 1818, τ. 14, σ. 349 - 359, διατριβὴ περὶ τοῦ Δαιμονίου τοῦ Σωκράτους καὶ ἄλλων περιφῆμων ἀνδρῶν, αὐτόθι, τ. 15, σ. 404 - 407, καὶ ἀνακοίνωση περιπτώσεως θεραπείας σκληρύνσεως τοῦ ἥπατος μιᾶς γυναικὸς ὑπὸ *De Lausanne*, αὐτόθι, σ. 407 - 409· τέλος, Περί ὀξυδερκειᾶς τῶν Ὑποβατῶν ὑπὸ *Ducommun*, αὐτόθι, τ. 18, σ. 505 - 508 καὶ Θεραπεία περιπλεγμένης τινὸς χρονικῆς ἀσθενείας ὑπὸ *De Lausanne*, αὐτόθι, σ. 508 - 511.

ὕπενθυμίξη στοὺς ἀναγνώστες του ὅτι ἡ δουλειά του δὲν ἔχει τὴν ἀπαραίτητη συνέπεια γιατί εἶναι πάρεργο στὶς «περὶ τὸ ἔργον του ἀσχολίες», δηλαδὴ στὶς σπουδές του στὸ Πανεπιστήμιο¹¹.

Στὴ Βιέννη μένει σχεδὸν δύο χρόνια¹² καὶ ἀπὸ ἐκεῖ πηγαίνει στὸ Göttingen μαζὶ μὲ τὸν Μαῦρο, τὸν Θεόκλητο Φαρμακίδη, τὸν Ἀσώπιο καὶ ἄλλους στὰ τέλη τοῦ 1819, ὅπου βρίσκουν τὸν Γ. Ψύλλα, ποὺ ἔχει ἔλθει ἀπὸ τὴν Ἰένα ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ φθινοπώρου¹³.

Ἀπὸ τὸ Göttingen ὁ Πολυζωίδης ἐξακολουθεῖ νὰ στέλνῃ συνεργασίες στὸ «Λόγιος Ἑρμῆς», αὐτὴ τὴ φορά μὲ περιεχόμενο ἱστορικὸ καὶ φιλοσοφικὸ¹⁴. Μαζὶ μὲ τὸν Μαῦρο φεύγει καὶ ἐγκαθίσταται στὸ Βερολίνο τὸ χειμῶνα τοῦ 1820/21, στὶς ἀρχές τοῦ χειμερινοῦ ἑξαμήνου¹⁵.

Γιὰ τὴ φύση τῶν σπουδῶν του ἔχομε πληροφορίες ἀπὸ τὸν ἴδιο. Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1824 ζητεῖ ἀπὸ τὸν Γ. Κουντουριώτη διευκολύνσεις γιὰ νὰ πάῃ στὸ Παρίσι καὶ νὰ «ἐξακολουθήσῃ τῶν πολιτικῶν μαθημάτων τὴν σπουδὴν» του¹⁶, δηλαδὴ νὰ συνεχίσῃ σειρά μαθημάτων, ποὺ εἶχε ἀρχίσει στὴ Γερμανία. Σὲ γράμμα πάλι πρὸς τὸν Γ. Κουντουριώτη τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1826 γράφει σαφῶς γιὰ τὴ φάση αὐτὴ τῶν σπουδῶν του:

11. Βλ. «Λόγιος Ἑρμῆς», 1818, τ. 14, σ. 350. Στὸ τετράδιο τῆς 1ε' Ὀκτωβρίου, ἀρ. 20, σ. 549, ὑπάρχει ἡ ἀνακοίνωση ὅτι τὴ σειρά τῶν περὶ μαγνητισμοῦ ἀρθρῶν τοῦ Πολυζωίδη θὰ συνεχίσῃ ὁ Διονύσιος ὁ ἐκ Ζαγορίου· ὁ Πολυζωίδης περιγράφεται ὡς «ὕποκλέπτων ἐκ τῶν μαθημάτων του καιρὸν πρὸς χάριν καὶ ὄφελος τοῦ γένους».

12. Πρβλ. Ἀ. Πολυζωίδου, ἐνθ' ἀν., σ. ε'.

13. Βλ. Δ. Γατοπούλου, Ἀπομνημονεύματα Γ. Ψύλλα, «Νέον Κράτος», 1940, σ. 665. Ὁ Ψύλλας ἀναφέρει στὰ Ἀπομνημονεύματά του τὸν Πολυζωίδη πάντοτε μαζὶ μὲ τὸν Μαῦρο· εἶναι φίλοι καὶ συμμαθητὲς καὶ ταξιδεύουν μαζί. Διηγεῖται ὁ Ψύλλας ὅτι οἱ δύο φίλοι κάποτε συνάντησαν κάποια δυσκολία σὲ ἓνα ἀρχαῖο Ἑλληνικὸ κείμενο, τὴν ὁποία, διορθώνοντας ἓνα τυπογραφικὸ λάθος, ἔλυσε ἀμέσως ὁ Ψύλλας. Ἀνάμεσά τους, λέει, δημιουργήθηκε κάποια διάσταση, ἐπειδὴ αἰσθάνθηκαν μειωμένοι ἀπέναντί του, ἀλλὰ γρήγορα συμφιλιώθηκαν ὁ Ψύλλας καὶ ὁ Μαῦρος. Αὐτόθι, σ. 663.

14. Ἡ πρώτη μὲ ὑπογραφή 20 Νοεμβρίου 1819, δημοσιεύεται στὸ τμήμα τῆς φιλολογίας καὶ εἶναι μετάφραση ἀποσπάσματος ἀπὸ γερμανικὸ σύγγραμμα τοῦ Herd er: Ἐξασκήσεις τῶν Ἑλλήνων περὶ τὰς Ἐπιστήμας· πραγματεύεται γιὰ τὸ ἀρχαῖο Ἑλληνικὸ πνεῦμα, Λ. Ἑ., 1820, τ. 4, σ. 104 - 114. Ἡ δευτέρα δημοσιεύεται σὲ δύο συνέχειες στὸ τμήμα τῆς παλαιᾶς γεωγραφίας· εἶναι μετάφραση ἀπὸ τὴ Γερμανικὴ Γενικὴ Ἑγκυκλοπαιδεῖα τῶν Ἐπιστημῶν καὶ Τεχνῶν καὶ ἐπιγράφεται «Περὶ Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς»· τὸ περιεχόμενο εἶναι ἱστορικὸ καὶ φιλοσοφικὸ καὶ ὑπογράφεται ἐκ Γοττίγγης 1820, Ἀπριλίου 20, Λ. Ἑ., 1820, τ. 15, σ. 421 - 433 καὶ τ. 16, σ. 461 - 472.

15. Βλ. Δ. Γατοπούλου, ἐνθ' ἀν., σ. 666.

16. Βλ. Ἀ. Λιγνός, Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου, Ἀθήναι - Πειραιεύς 1920 - 1927, Β', σ. 478 - 9.

«Ἀφοῦ τετραετίαν ὀλόκληρον ἐνησχολήθην εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἱατρικῶν μαθημάτων, ἀναγκασθεὶς νὰ διακόψω αὐτὴν πρὸς καιρὸν διὰ νὰ ἐκπληρώσω μεγαλύτερα πρὸς τὴν κατὰ τῆς τυραννίας ἐγερεῖσαν πατρίδα μου χρέη, στοχάζομαι ὅτι εἶναι καιρὸς νὰ ἐπιστρέψω εἰς τὸ πρῶτον μου ἔργον, καθ' ὅσον ἢ εἰς τὴν Ἑλλάδα περαιτέρω διατριβή μου εἶναι πάντῃ περιττὴ καὶ δύο χρόνων ἀκόμη εἰς τὴν ἱατρικὴν τέχνην ἐνασχόλησις ἡμπορεῖ νὰ μὲ καταστήσῃ ἱκανὸν διὰ νὰ φανῶ ὡφελιμότερος, παρ' ὅ,τι εἶμαι τώρα, εἰς τὸ ἔθνος μου»¹⁷. Οἱ δύο αὐτὲς πληροφορίες δὲν εἶναι ἀντιφατικές, διότι μπορεῖ νὰ συνδυάσῃ στίς σπουδὲς τοῦ τὴν ἱατρικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ, μὲ μεγαλύτερη ἔμφαση στὴν ἱατρικὴ. Ἄλλωστε τὰ ἄρθρα τοῦ στο «Λόγιο Ἑρμῆ» τοῦ 1818 δείχνουν ὅτι ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἱατρικὴ, ἐνῶ τὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸν Ψύλλα μᾶς φανερῶνει τὴν ἐνασχόλησίν του μὲ τὰ ἀρχαῖα γράμματα, καὶ ἡ δευτέρη σειρὰ μεταφράσεων στο «Λόγιο Ἑρμῆ» ἀποκαλύπτει τὴν ἐξοικειώσιν του καὶ συνάφειά του μὲ φιλοσοφικὰς θεωρίαις καὶ μὲ τὴν ἱστορίαν, σχέσεις πιθανὲς μιὰ πού ἀσχολεῖται μὲ τὴν πολιτικὴν. Γενικὲς καὶ διαφωτιστικὲς πληροφορίες γιὰ τὶς σπουδὲς τῶν Ἑλλήνων στο ἐξωτερικὸ δίνει ὁ Σ. Τρικοῦπης στὴν ἱστορίαν του : «Ὅσοι τῶν Ἑλλήνων ἐπαιδεύοντο, ἐδιδάσκοντο κυρίως γραμματικὰ ἢ ἱατρικὰ, ὀλίγοι δὲ φιλοσοφικὰ καὶ οὐδεὶς νομικά, διότι ὅπου ἐβασίλευε τὸ κοράνιον καὶ ἐδίκασε καθῆς, ἡ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου δὲν ἐχρησίμευεν. Οἱ δὲ Ἕλληνες, οἱ λεγόμενοι Φαναριῶται, ἐξ αἰτίας τῆς πολιτικῆς θέσεώς των πρὸς τὴν Πύλῃν καὶ πρὸς τὰς Βλαχομολδαυικὰς ἡγεμονίας, ὡς κατεῖχον καὶ ἐνέμοντο, κατεγίνοντο εἰς κτήσιν γενικωτέρων πολιτικῶν γνώσεων· ἀλλὰ καὶ αἱ γνώσεις αὐτῶν ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅχι πολλὰ βαθεῖαι, διότι τοιαῦται δὲν ἐχρησίμευον ἐν κράτει ὅπου τὰ κινεῦντα τὴν πολιτικὴν ἦσαν ἡ ραδιουργία, ἡ αἰσχροκέρδεια καὶ ἡ ἐπιρροὴ ἐνὸς καφεκεραστοῦ, ἡ ἐνὸς κουρέως, καὶ ὅπου οἱ διαπρέποντες εἶχαν πάντοτε ὑπ' ὄψιν τὸν βρόχον, τὴν μάχαιραν, τὸ κῶνιον, τὴν ἐξορίαν καὶ τὴν δήμευσιν»¹⁸. Μέσα σὲ αὐτὸ τὸ στενὸ πλαίσιο θὰ εἶχε καὶ ὁ Πολυζωίδης τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιλέξῃ τὰ θέματα τῶν σπουδῶν του. Ὅπως δὴποτε καὶ τώρα καὶ ἀπὸ τῆ μετέπειτα συγγραφικῆς του δράσιν φαίνεται ἡ κλίσις τοῦ πνεύματός του πρὸς τὰ θεωρητικὰ· ἡ ἱατρικὴ ὅμως παρέχει χειροπιαστὴ τὴ συμβολὴ τῆς σὲ ὅποιον θέλει νὰ προσφέρῃ στο ἀναγεννώμενο ἔθνος του.

17. Βλ. Κ. Διὰ μάντη, Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου, Ἀθήναι 1967 - 1968, Ζ', σ. 318.

18. Βλ. Σ. Τρικοῦπης, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἔκδ. 1925, Β', σ. 73,

Καθ' ὅλες τὶς ἐνδείξεις δὲν εἶχε ὑποτροφία τῆς Φιλομούσου Ἑταιρίας¹⁹. ἄλλωστε ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ δὲν φαίνεται νὰ εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ ὑποτροφία : οἱ γονεῖς τοῦ ἦταν εὐποροὶ. Ὁ Πολυζωίδης φαίνεται νὰ γνωρίζῃ τὰ σχετικὰ μὲ τὴ Φιλόμουσο Ἑταιρία ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἦταν ὑπότροφός τῆς· οἱ συμμαθητὲς τοῦ ἦταν ὑπότροφοι καὶ ὅπωςδὴποτε πολλὰ ἀπὸ τὶς γνώσεις τοῦ ὀφείλονται στὴν προσωπικὴ τοῦ ἔρευνα σὰν ἱστορικοῦ²⁰.

Ἡ ἐκρηξὴ τῆς ἐπαναστάσεως βρίσκει τὸν Πολυζωίδη, τὸν Μαῦρο καὶ τὸν Ψύλλα στὸ Βερολίνο. Πρῶτος, κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Ψύλλα, ὁ ἴδιος, δεύτερος ὁ Μαῦρος, ἀποφασίζουν νὰ συμμετάσχουν στὸν ἀγῶνα· προσπαθοῦν νὰ συμπαρασύρουν καὶ τὸν Πολυζωίδη «ἀλλ' οὗτος, ἀδρανεὺς ὢν χαρακτηρὸς, ἀνθίστατο, ἕως ὅτου οἱ ἐν Γοττίγγῃ ὁμογενεῖς μαθηταὶ μᾶς ἔγραψαν ἐπιστολὴν» καὶ συνεννοοῦνται νὰ συναντηθοῦν στὴ Λειψία, ὅπου θὰ ἀποφασίσουν νὰ ἀκολουθήσουν «κατὰ γενικὴν ἀπόφασιν, ὅπου ἤθελε φανῇ ὅτι δυνάμεθα νὰ φανῶμεν χρήσιμοι εἰς τὴν πατρίδα». Συνεχίζει : «Κατέβημεν τότε εἰς Λειψίαν. Εἴδρομεν τοὺς ἐκ Γοττίγγης συμμαθητάς μας· ἤλθομεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν τὴν ἡμέραν τῶν Βαΐων· καὶ ὅτε ὁ ἱερεὺς μᾶς ἐνεχείριζε, κατὰ τὸ ἔθιμον, τὸν κλάδον τῆς δάφνης, ἔλεγεν εἰς ἕκαστον ἐξ ἡμῶν : «τοῦτο ἔστω δι' ὑμᾶς τὸ σύμβολον τῆς νίκης». Ἀποφασίζουν μέσφ Βιέννης νὰ συναντήσουν τὸν Ἀλ. Ὑψηλάντη στὴ Ρουμανία καὶ νὰ ἀγωνισθοῦν ἐκεῖ. «Τοῦτο δὲ καὶ ἐπράξαμεν, διαβαίνοντες 15 Ἑλληνες μαθηταὶ ἐν θριάμβῳ διὰ Δρέσδης καὶ Πράγας καὶ πολλῶν ἄλλων πόλεων, κωμοπόλεων καὶ πολιχνίων παρακολουθούμενοι καὶ θαυμαζόμενοι ὑπὸ τῶν κατοίκων»²¹.

Ὁ Πολυζωίδης ἐγκαταλείπει τὶς σπουδὲς τοῦ καὶ εἰσέρχεται στὸν

19. Σημαντικὲς εἶναι οἱ πληροφορίες τοῦ Γ. Ψύλλα γιὰ τὴ δικὴ τοῦ ὑποτροφία. Οἱ πολὺ συχνὲς μετακινήσεις τῶν ὑποτρόφων ἀπὸ Τεργέστη, Βιέννη στὴν Ἰένα, Γοττίγγη καὶ Ἰταλία γίνονται κατόπιν διαταγῆς τῆς Ἑταιρίας μέσφ Καποδίστρια καὶ Γ. Σταύρου. Ὁ Ψύλλας τὶς ἀποδίδει στὴν τεταμένη πολιτικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς Κ. Εὐρώπης — λόγῳ ἰδίως τοῦ Γερμανικοῦ ἐθνικισμοῦ καὶ τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας — καὶ στὸ φόβο τῆς παρουσίας τῶν Ἑλλήνων. Οἱ μετακινήσεις αὐτὲς εἶναι ἐπιζήμιες γιὰ τὶς σπουδὲς τοῦ· γι' αὐτὸ προτιμᾷ νὰ ἀκολουθήσῃ τὰ βήματα τοῦ Πολυζωίδη καὶ τοῦ Μαύρου, προφανῶς ἐπειδὴ αὐτοί, χωρὶς τὴ δέσμευσιν τῆς ὑποτροφίας, κινοῦνται περισσότερο ἄνετα. Ὁ Πολυζωίδης καὶ ὁ Μαῦρος πηγαίνουν τὸ χειμῶνα τοῦ 1820/21 στὸ Βερολίνο· ὁ Ψύλλας τοὺς συναντᾷ στὶς ἀρχὲς τῆς ἀνοιξέως. Βλ. Δ. Γατοπούλου, ἐνθ' ἀν., σ. 666.

20. Ὁ Πολυζωίδης πάντως πιστεύει στὴ φήμῃ ὅτι ἡ Φιλικὴ κατάγεται ἀπὸ τὴ Φιλόμουσο, ὅπως διέδιδαν οἱ Φιλικοὶ — καὶ αὐτὸ μέχρι τέλους τῆς ζωῆς τοῦ. Βλ. Ἀ. Πολυζωίδου, ἐνθ' ἀν., Β', σ. 179 - 183.

21. Βλ. Δ. Γατοπούλου, ἐνθ' ἀν., σ. 666 - 7.

άγωνα με ἐπιφυλάξεις. Οἱ τρεῖς σπουδαστὲς ἀπὸ τὸ Βερολίνο φθάνουν στὴ Λειψία Κυριακὴ τῶν Βαΐων 15 Ἀπριλίου· συναντοῦν τοὺς 11 Ἑλλήνες σπουδαστὲς ἀπὸ τὴ Γοττίγγη ²². 17 Ἀπριλίου φεύγουν γιὰ τὴ Βιέννη. Ἀπὸ τὴ Λειψία ὁ Πολυζωίδης γράφει πρὸς τὸν Δουδούμη στὴ Βιέννη ²³ ρωτῶντας τὸν ἂν ἔλαβε γράμματα καὶ χρήματα, τὰ ὁποῖα περιμένει νὰ ἔλθουν ἀπὸ τὴν Kronstadt ²⁴. Διατηροῦν λοιπὸν ἐπαφὲς μετὰ τὴν κατεύθυνση, πρὸς τὴν ὁποία σκοπεύουν νὰ μεταβοῦν. Στὴ Δρέσδη θεωροῦν τὰ διαβατήριά τους καὶ τὸ πρωὶ τῆς 23 Ἀπριλίου φθάνουν στὴν Πράγα, ὅπου παρακολουθοῦνται πολὺ στενὰ ἀπὸ τὴν ἀστυνομία. Σὰν λόγῳ τῆς διακοπῆς τῶν σπουδῶν τους καὶ τῆς ἐπιστροφῆς τους ἐπιννοοῦν τὴ διακοπὴ τῶν χρηματικῶν ἐνισχύσεων, ποὺ ἐλάμβαναν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἀνησυχία τους γιὰ τοὺς συγγενεῖς τους ἐξ αἰτίας τῶν ταραχῶν στὴν πατρίδα τους. Χαράματα τῆς 24 Ἀπριλίου ὁ Πολυζωίδης, ὁ Μαῦρος, ὁ Ψύλλας, ὁ Λιβέριος καὶ 5 ἄλλοι ἀναχώρησαν μετὰ ἀμαξί γιὰ τὴ Βιέννη. Οἱ ὑπόλοιποι εἶχαν φύγει τὴν ἴδια μέρα ποὺ ἔφθασαν ²⁵. Ἀπὸ τὴ Βιέννη κατεβαίνουν στὴν Τεργέστη, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Πολυζωίδη, ποὺ ἀπὸ τὴ Βιέννη ²⁶ ἀναχωρεῖ μόνος γιὰ τὴν Kronstadt, γιὰ νὰ ἐνωθῇ μετὰ τὸν Ὑψηλάντη καὶ νὰ κατεβῇ συντομώτερα στὴν πατρίδα του Μακεδονία ²⁷. Στις 30 Ἰουλίου ὁ Στέφανος Κανέλλος καὶ ὁ Πολυζωίδης εἶναι μαζί στὴν Kronstadt ²⁸ καὶ προτίθενται νὰ πάρουν ἀπὸ τὴν Τεργέστη πλοῖο γιὰ τὴν Ἑλλάδα.

22. Ὁ Ἀσώπιος παραμένει στὴ Λειψία καὶ ἔτσι στὴ Βιέννη φθάνουν δέκα τρεῖς. Βλ. Δ. Γατοπούλου, ἐνθ' ἂν., σ. 729 καὶ Γ. Λαῖου, Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς καὶ ἐγγραφα, Ἀθήνα 1958, σ. 89.

23. Βλ. Γ. Λαῖου, ἐνθ' ἂν., σ. 88.

24. Σημερινὴ Brasov, πόλη τῶν Τρανσυλβανικῶν Ἀλπεων, τότε διοικητικὰ στὴν Αὐστρία· ἀπὸ ἐθνογραφικὴ πλευρὰ ὁλόκληρὴ ἢ Τρανσυλβανία ἔχει ἔντονο Γερμανικὸ στοιχεῖο στὸν πληθυσμὸ τῆς. Βλ. Georges Castellan: The Germans of Rumania, Journal of Contemporary History, Vol. 6, No 1, 1971, σ. 52.

25. Βλ. Γ. Λαῖου, ἐνθ' ἂν., σ. 89 - 90 : κατάλογος τῶν 13 Ἑλλήνων σπουδαστῶν καὶ ἀναφορὰ τοῦ Φρουραρχείου Πράγας πρὸς τὸ Γενικὸ Διοικητὴ τῆς Βοημίας.

26. Βλ. Δ. Γατοπούλου, ἐνθ' ἂν., σ. 229· ἐπίσης αὐτόθι, σ. 667, σημ., ὅπου ἀναφέρει ὁ ἐκδότης σὰν αἰτία τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐν σώματι μεταβάσεως τῶν ὑποτρόφων στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1821 τὰ αὐστηρὰ μέτρα τῶν Αὐστριακῶν ἀρχῶν. Γι' αὐτὸ ἀλλάζουν πορεία καὶ κατεβαίνουν στὴν Ἑλλάδα.

27. Βλ. Ἀ. Πολυζωίδου, ἐνθ' ἂν., Α', σ. στ'.

28. Βλ. Γ. Λαῖου, ἐνθ' ἂν., σ. 171, γράμμα Στέφανου Κανέλλου πρὸς Κωνσταντῖνο Κοκκινάκη στὴ Βιέννη.

Δὲν ἔχουν λόγο νὰ μένουν πλέον ἐκεῖ πού ἡ ἐπανάσταση ἔχει σβῆσει ²⁹. Θὰ ἀναχωρήσουν ἀπὸ τὴν Kronstadt τὴν 1 Αὐγούστου, θὰ περάσουν ἀπὸ τὴ Βουδαπέστη ἢ θὰ κατεβοῦν ἀπ' εὐθείας στὴν Τεργέστη γιὰ νὰ προλάβουν τὸ πλοῖο τοῦ Κοκκινάκη στὶς 15, ἢ θὰ προσπαθήσουν νὰ ἀνεφοδιασθοῦν στὴ Βιέννη μὲ χειρουργικὰ ἐργαλεῖα καὶ βιβλία πολιτικῆς θεωρίας : τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὸν ἀγώνα. Πράγματι στὴν Τεργέστη ὁ Πολυζωίδης ἐπιβιβάζεται μαζί μὲ Γερμανοὺς φιλέλληνες σὲ ἓνα θηραϊκὸ πλοῖο γιὰ νὰ ἔλθῃ στὴν Ἑλλάδα. Τὰ δυτικὰ παράλια ὅμως τῆς Πελοποννήσου εἶναι ἀποκλεισμένα ἀπὸ τὸν τουρκικὸ στόλο ³⁰. ἀποβιβάζεται λοιπὸν στὸ Δραγαμέστο ³¹ τῆς Ἀκαρνανίας καὶ κατευθύνεται στὸ Μεσολόγγι ³² (προφανῶς ἀρχὲς Σεπτεμβρίου).

Στὸ Μεσολόγγι ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο, πανίσχυρο στὴν περιοχὴ αὐτὴ, καὶ γίνεται δεκτὸς στὸ ἐπιτελεῖο του. Στὴν ἀρχὴ τελεῖ χρέη ταχυδρόμου-ἀποστόλου τοῦ Πρίγκιπα ³³. Ἡ θέση του πλάι στὸν Μαυροκορδάτο εἶναι ἱκανὴ ἤδη νὰ διαγράψῃ γιὰ μᾶς τὸ μέλλον του : βασικὰ θὰ κρατηθῇ μακριὰ ἀπὸ τὸ πολεμικὸ πεδίο τῆς μάχης, θὰ εἶναι ὅμως θεατὴς στὸ ἐπίκεντρο τῶν πολιτικῶν καὶ διοικητικῶν ὑποθέσεων, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ πάντα τοῦ προστάτη του.

Ἀκολουθεῖ τὸν Μαυροκορδάτο στὴ συνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου : ἔρχεται μὲ τὸ ἐπιτελεῖο του — ὄχι σὰν πληρεξούσιος ³⁴. Σὰν συμβολὴ του στὶς ἐκδηλώσεις τῆς Συνελεύσεως ἔχομε τὴ σύνταξη τῆς διακηρύξεως, μᾶλλον τοῦ σχεδιάσματος τῆς διακηρύξεως τῆς Α' Συνελεύσεως τῆς Ἐπιδαύρου ³⁵, πού ἐκδίδεται τὴν 15 Ἰανουαρίου 1822.

29. 7 Ἰουνίου 1821 : καταστροφή στὸ Δραγατσάνι.

30. Βλ. Σ. Τρικοῦπη, ἐνθ' ἀν., Β', σ. 46.

31. Βρίσκεται σὲ κόλπο τῆς Δ. παραλίας στὸ ὕψος τοῦ Β. ἀκρωτηρίου τῆς Ἰθάκης.

32. Βλ. Ἀ. Πολυζωίδου, ἐνθ' ἀν.

33. Βλ. Ἐμ. Πρωτοψάλτη, Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλ. Μαυροκορδάτου, Ἀθῆναι 1963, I, σ. 63. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ Μαυροκορδάτος σχεδιάζει τὴν Ἑλληνοαλβανικὴ συνεργασία ἐναντίον τῆς Ἀρτας. Βλ. Σ. Τρικοῦπη, ἐνθ' ἀν., Β', σ. 76 - 77.

34. Πρβλ. Ἀ. Πολυζωίδου, ἐνθ' ἀν. Τὸ ὄνομά του δὲν εἶναι γραμμένο στὸν κατάλογο τῶν πληρεξουσίων τοῦ Μάμουκα (Βλ. Ἀ. Μάμουκα, Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, Πειραιεὺς 1839 - 52 Β', σ. 7), εἶναι μακριὰ ἀπὸ τὴν πατρίδα του, χωρὶς πολιτικὴ ἐπιρροή καὶ ἐπὶ πλέον εἶναι μόλις 20 ἐτῶν, ἐνῶ ἀπαιτεῖται ὁ παραστάτης νὰ ἔχῃ συμπληρώσει τὰ 30 χρόνια. Βλ. ἄρθρο ἐ' Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἐπιδαύρου, αὐτόθι, σ. 18.

35. Αὐτόθι, σ. 43. Ἀμφισβητήθηκε ἀργότερα ὁ συντάκτης τῆς διακηρύξεως αὐτῆς κυρίως ἀπὸ τὸν Ν. Σπηλιάδη, ὁ ὁποῖος τὴν ἀποδίδει στὸν Καποδίστρια. Ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Πολυζωίδης σὲ ἀπάντησιν στὸν Σπηλιάδη, ἐπικαλούμενος καὶ μαρτυρία τοῦ ἴδιου τοῦ Μαυροκορδάτου, δηλώνει ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ συντάκτης τοῦ σχεδιάσματος τῆς δια-

Μετά τή συνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου ἡ κυβέρνησις ἐγκαθίσταται στήν Κόρινθο ὅπου τὸ Βουλευτικὸ καὶ τὸ Ἐκτελεστικὸ ἐπαναλαμβάνουν τίς ἐργασίες τους τὴν 31 Ἰανουαρίου. Προσωρινὰ προεδρεύει τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ὁ ἀντιπρόεδρος Κανακάρης, γιατί ὁ Μαυροκορδάτος ἀπὸ τὴν Ἐπίδαυρο ἐπλευσε στήν Ὑδρα γιὰ νὰ διαπιστώσῃ ἂν ἀληθεύουν τὰ περὶ προδοσίας τοῦ νησιοῦ στοὺς Τούρκους³⁶. Μὲ τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ ποὺ δὲν εἶχε συνέχεια ἴσως συνδέεται μία ἀποστολὴ τοῦ Πολυζωΐδη στήν Ὑδρα³⁷. Ἀκολουθεῖ τὸν Μαυροκορδάτο σὰν γραμματέα του· εἶναι προσωπικὸς γραμματέας τοῦ προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ καὶ ὄχι ἐπίσημος γραμματέας τοῦ Ἐκτελεστικοῦ³⁸.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ κινδυνεύει ἡ ἐπανάστασις τῆς Δ. Ἑλλάδος μὲ τὴν κάθοδο τοῦ Χουρσίτ καὶ τοῦ Βρυώνη καὶ μὲ τὴν πολιορκία τῆς Κιάφας. Ὁ Μαυροκορδάτος στέλνεται νὰ διαρρυθμίσῃ τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Δ. Ἑλλάδος στὸ Μεσολόγγι· ὀργανώνει τὴν ἐκστρατεία γιὰ τὴ βοήθεια τῆς Κιάφας καὶ ἐκστρατεύει ὁ ἴδιος τὴν 1 Ἰουνίου· ἐγκαθίσταται στὴ Λαγκάδα, στρατόπεδο καὶ τόπο τροφοδοσίας τῶν Ἑλληνικῶν μονάδων στὸ Πέτα· ἐκεῖ παραμένει καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἐκεῖ ἐπιστρέφουν καὶ τὸν βρίσκουν οἱ ἡττημένοι τοῦ Πέτα³⁹. Μαζί του εἶναι, σὰν γραμματικοί, ὁ Λιβέριος Λιβερόπουλος καὶ ὁ Πολυζωΐδης⁴⁰. Καθ' ὅλες τίς ἐνδείξεις πιὸ κοντὰ σὲ πεδίο μάχης ὁ Πολυζωΐδης δὲν ἔφθασε ποτέ. Κατόπιν ἀκολούθησε τὸν προστάτη του στίς προσπάθειές του νὰ συγκροτήσῃ ἀντίστασις κατὰ τοῦ Βρυώνη, ἀλλὰ οἱ δυσκολίες ἐξ αἰτίας τῆς ἥττας στὸ Πέτα, τῆς προδοσίας τοῦ Βαρνακιώτη καὶ τῆς προελάσεως τοῦ Κιουταχῆ καὶ τοῦ Βρυώνη εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμα τὴν ἀποτυχία τῶν ἐγχειρημάτων καὶ τὴν

κηρύξεως κατὰ προτροπὴ τοῦ Μαυροκορδάτου. Βλ. Ἄ. Πολυζωΐδου, Τὰ Ἑλληνικά, Ἀθῆναι 1870, Β', σ. 318, σημ. Ἡ ἀποψη τοῦ Ἀπ. Δασκαλάκη, ὁ ὁποῖος ἀποδίδει στὸν Πολυζωΐδη θέσιν ἀπλοῦ συνεργάτη στὴ σύνταξη τῆς διακηρύξεως δὲν διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὴ δήλωσι τοῦ Πολυζωΐδη. Βλ. Ἄπ. Δασκαλάκη, Κείμενα - Πηγαί, Ἀθῆναι 1966, Ι, σ. 176. Ἐξ ἄλλου, συγκρίνοντας τὸ κείμενο τῆς διακηρύξεως καὶ τὸ κείμενο τοῦ προλόγου τῆς ἐκδόσεως τοῦ Προσωρινοῦ Πολιτεύματος ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ 1824, βλέπομε μιὰ συγγένεια στὸν τόνο καὶ στὸ ὅφος. Βλ. Ἄ. Πολυζωΐδου, Τὸ Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος, Μεσολόγγιον 1824, σ. α' - στ'.

36. Βλ. Σ. Τρικούπη, ἐνθ' ἂν., Β', σ. 98.

37. Βλ. Ἐμ. Πρωτοψάλτη, ἐνθ' ἂν., σ. 110.

38. Πρβλ. Ἄ. Πολυζωΐδου, Τὰ Νεοελληνικά, Α', σ. ζ'.

39. Βλ. Σ. Τρικούπη, ἐνθ' ἂν., Β', σ. 174 - 182. Ἡ ἥττα στὸ Πέτα συνέβη τὴν 4 Ἰουλίου 1822.

40. Βλ. Ἐμ. Πρωτοψάλτη, ἐνθ' ἂν., σ. 225.

ἐπιστροφή τους στὸ Μεσολόγγι ⁴¹. Λίγες μέρες μετὰ, στίς 25 Ὀκτωβρίου, τὸ Μεσολόγγι βρίσκεται ἀποκλεισμένο ⁴². Καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς πολιορκίας ὁ Μαυροκορδάτος, πολιτικός καὶ στρατιωτικός ἀρχηγὸς τῆς Δ. Ἑλλάδος, μένει κλεισμένος στὴν πόλη αὐτή, μαζί μὲ τὸ ἐπιτελεῖο τῶν γραμματικῶν του· ἡ πρώτη πολιορκία λοιπὸν ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ βιώματα καὶ τοῦ Πολυζωίδη ⁴³. Τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1822 ἡ πολιορκία λύνεται καὶ ὁ Μαυροκορδάτος σὰν πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ καλεῖται νὰ γυρίσῃ στὴν Πελοπόννησο ⁴⁴. Στὴ θέση του σὰν Γενικοῦ Διευθυντοῦ τῶν στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων τῆς Δ. Ἑλλάδος σκέπτεται νὰ ἀφήσῃ ἀντικαταστάτες : γιὰ τὰ πολιτικὰ τὸν Ἀ. Ζαῖμη καὶ γιὰ τὰ στρατιωτικὰ τὸν Μ. Μπότσαρη ⁴⁵. Φεύγοντας γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸν τελευταῖο, διορίζει στὸ Μεσολόγγι ἀναπληρωτὲς του τοὺς γραμματικούς του Γ. Πραϊδῆ, Ἰ. Παπαδάκη καὶ Ἀ. Πολυζωίδη ⁴⁶. Τοὺς δίνει τὴν ἄδεια νὰ ἀνοίγουν τίς ἐπιστολὰς καὶ νὰ ἀπαντοῦν, νὰ φροντίζουν γιὰ τίς ὑποθέσεις ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἐνέργεια τῆς διοικήσεως, καὶ νὰ τὸν πληροφοροῦν. Πραγματικὰ ἐπὶ ἓνα μῆνα ⁴⁷ οἱ τρεῖς γραμματεῖς διαχειρίζονται τὴν ἀλληλογραφία μὲ τὴν Κεφαλονιά καὶ τὴ Ζάκυνθο, ποὺ ἀφορᾷ τὴ συλλογὴ ἐράνων, τὴν ἐξαργύρωση ἐθνικῶν ὁμολογιῶν καὶ τὸ θέμα τῆς μεταφορᾶς τῶν Σουλιωτῶν, ποὺ ἦσαν στὰ Ἐπτάνησα, στὴ Δ. Ἑλλάδα ⁴⁸.

Ὁ Πολυζωίδης συνοδεύει τὸν Μαυροκορδάτο γιὰ τὸ Ἄστρος, ὅπου τὸν προσμένουν οἱ πολιτικοὶ σὰν λύση γιὰ τὰ προβλήματά τους ⁴⁹. Στὸ Ἄστρος φθάνουν μετὰ τὴν ἐναρξὴ τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνελεύσεως καὶ μάλιστα μετὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Μαυροκορδάτου ὡς ἀρχιγραμματέα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ· γιὰ νὰ τὸν τιμήσῃ ἡ Συνέλευση γιὰ τὴ στάση του στὸ Μεσολόγγι τὸν προϋπάντησε στὸ δρόμο ⁵⁰.

Μέχρι τὴν ἐγκατάσταση τῆς Κυβερνήσεως στὴν Τριπολιτσά καὶ

41. Βλ. Ν. Σπηλιᾶδης, Ἀπομνημονεύματα, Ἀθήναι 1851 - 9, 1, σ. 364-5.

42. Βλ. Σ. Τρικοῦπη, ἐνθ' ἀν., σ. 211 καὶ Ν. Σπηλιᾶδης, ἐνθ' ἀν., σ. 486.

43. Βλ. Ἀ. Πολυζωίδου, ἐνθ' ἀν., σ. ζ'.

44. Ἐπικεῖται ἡ ἐναρξὴ τῆς Β' βουλευτικῆς περιόδου.

45. Βλ. Γ. Δημακοπούλου, Ἡ Διοικητικὴ ὀργάνωσις κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, Ἀθήναι 1966, σ. 131.

46. Μὲ διάταγμα τῆς 11 Ἰανουαρίου 1823. Βλ. Ἐμ. Πρωτοψάλτη, ἐνθ' ἀν., II, σ. 311.

47. Αὐτόθι, σ. 373 - 6.

48. Αὐτόθι, σ. 364.

49. Τὴν 1 Ἀπριλίου ὁ Πολυζωίδης στέλνει γράμμα στὸν Παπαδάκη στὸ Μεσολόγγι ἀπὸ τὴ Γαστοῦνη, ὅπου ἔχουν σταθμεύσει γιὰ τρεῖς μέρες καὶ ὅπου τοὺς ἔγινε θερμότατη ὑποδοχὴ ἀπὸ τὸ λαὸ· αὐτόθι, III, σ. 215.

50. Βλ. Σ. Τρικοῦπη, ἐνθ' ἀν., Γ', σ. 24.

τὴν ἑναρξὴ τῆς Β' βουλευτικῆς περιόδου τὴν 26 Ἀπριλίου⁵¹, ἡ διοίκηση ἀσκεῖται ἀκόμη ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν τῆς Α' περιόδου μὲ πρόεδρο τοῦ Ἐκτελεστικοῦ τὸν Μαυροκορδάτο καὶ γενικὸ γραμματέα τῆς Ἐπικρατείας τὸν Νέγρη στὴν ἔδρα τῆς συνελεύσεως, τὸ Ἄστρος. Ὁ Νέγρης ὅμως εἶναι καὶ γενικὸς γραμματέας τῆς Συνελεύσεως. Προκύπτει λοιπὸν μιὰ παρατυπία: χωρὶς διορισμὸ ἢ ἐξουσιοδότηση ἄλλη ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἐμπιστοσύνη, νομίζω, τοῦ Μαυροκορδάτου, ὁ Πολυζωίδης ὑπογράφει σὰν γενικὸς γραμματέας τοῦ Ἐκτελεστικοῦ στὴ θέση τοῦ Νέγρη τὴν 15 Ἀπριλίου⁵².

Αὐτὴ ἡ μοναδικὴ ὑπογραφή τοῦ Πολυζωίδη δὲν ἔχει σοβαρὴ σημασία γιατί δὲν ἀνταποκρίνεται σὲ καμμιά πολιτικὴ ἰσχὺ καὶ ἐπιρροή· εἶναι μόνο γραμματικὸς καὶ προστατευόμενος τοῦ Μαυροκορδάτου. Παραμένει μαζί μὲ τὸν Μαυροκορδάτο, γενικὸ γραμματέα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, στὴν Τριπολιτσά, ἔδρα τῆς διοικήσεως⁵³. Γύρω στὶς 20 Ἰουνίου βρίσκεται μὲ τὸν Παπαδάκη καὶ τὸν Πραϊδὴ στὸ Μεσσολόγγι⁵⁴, σταλμένος μὲ τοὺς ἄλλους ἀπὸ τὸν Μαυροκορδάτο γιὰ νὰ τὸν ἐνημερώσουν γιὰ τὰ πράγματα τῆς Δ. Ἑλλάδος.

Τὸν Ἰούλιο ξεσπᾷ ἡ ἀντίθεση Βουλευτικοῦ - Ἐκτελεστικοῦ μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐκλογὴ τοῦ γενικοῦ γραμματέα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ σὰν προέδρου τοῦ Βουλευτικοῦ καὶ μὲ κεντρικὰ πρόσωπα ἀρχικὰ τὸν Μαυροκορδάτο καὶ τοὺς Κολοκοτρώνη καὶ Δεληγιάννη. Τὸ μὲν Ἐκτελεστικὸ συνεδριάζει στὰ Μέγαρα, τὸ Βουλευτικὸ βρίσκει καταφύγιο στὴ Σαλαμίνα⁵⁵, ὁ δὲ Μαυροκορδάτος μετὰ τὴν παραίτησή του ἀποσύρεται στὶς 27 Ἰουλίου σὰν ιδιώτης στὴν Ὑδρα, «βαρύνυμος διὰ τὰς ἐπισυμβάσας περιστάσεις»⁵⁶ καὶ χωρὶς χρήματα οὔτε γιὰ τὰ προσωπικά του ἐξοδα⁵⁷ οὔτε γιὰ τοὺς στρατιῶτες του⁵⁸. Σκοπὸς του εἶναι νὰ ἐκπλεύσῃ ὁ στόλος γιὰ τὴ Δ. Ἑλλάδα καὶ νὰ, πάῃ ὁ ἴδιος ἐκεῖ νὰ ἀγωνισθῇ⁵⁹. Γιὰ νὰ ἐξοικονομήσῃ χρήματα στέλνει στὰ τέλη Αὐγούστου τὸν μὲν Πραϊδὴ

51. Βλ. Γ. Δ η μ α κ ο π ο ὕ λ ο υ, ἐνθ' ἄν., σ. 247.

52. Βλ. ΓΑΚ., Σὺλλ. Βλαχ., Ἐκτελ., φακ. 4. Τὸ ἔγγραφο εἶναι ἓνα πιστοποιητικὸ στὸν Στέφανο Μάνθο ἐκ Ζαγορίου γιὰ τὶς ὑπηρεσίες του.

53. Τὴν 6 Μαΐου ὁ Πολυζωίδης βρίσκεται μαζί μὲ τὸν Πραϊδὴ, τὸν Λιβέριο καὶ τὸν Ἀ. Λουριώτη στὴν Τριπολιτσά. Βλ. Ἐμ. Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η, ἐνθ' ἄν., III, σ. 257.

54. Αὐτόθι, σ. 58.

55. Βλ. Σ. Τ ρ ι κ ο ὕ π η, ἐνθ' ἄν., Γ', σ. 33.

56. Βλ. Ἐμ. Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η, ἐνθ' ἄν., σ. 509, 513.

57. Αὐτόθι, σ. 516.

58. Αὐτόθι, σ. 510.

59. Αὐτόθι, σ. 513.

στήν Κεφαλονιά ⁶⁰, τὸν δὲ Πολυζωίδη στὰ Καλάβρυτα. Ἐκεῖ ὁ Πολυζωίδης ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν Ζαΐμη, κατορθώνει δὲ νὰ πάρῃ 1750 γρόσια γιὰ τὰ προσωπικὰ ἔξοδα τοῦ κύκλου τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ γιὰ ἐξόφληση μισθῶν στρατιωτῶν τοῦ καπ. Παναγιώτη Κραββαρίτη καὶ τοῦ Λέλη. Δὲν ἔχει ὅμως λυθῇ τὸ οἰκονομικὸ τους πρόβλημα. Ἐπιστρέφει στὴν Τριπολιτσά στίς 21 Αὐγούστου ⁶¹. Ἐκεῖ ἔρχονται οἱ δύο προπομποὶ τοῦ Byron, Hamilton Brown καὶ Trelawny, τοὺς ὁποίους συναντᾷ καὶ μὲ τοὺς ὁποίους γευματίζει αὐτὸς καὶ ὁ Λέλης στίς 31 Αὐγούστου ⁶². Τοὺς δύο αὐτοὺς ἀπεσταλμένους προσπαθοῦν νὰ προσελκύσουν οἱ δύο ἀντιμαχόμενες παρατάξεις γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ ἡ κάθε μιὰ τὴν εὐνοια τοῦ Byron καὶ ἐπομένως τοῦ Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου τοῦ Λονδίνου. Στίς 8 Σεπτεμβρίου φθάνει στὴν Ὑδρα, ὅπου ὁ Μαυροκορδάτος ἔχει τὸ ἐπιτελεῖο του συγκεντρωμένο γύρω του. Ὁ ἴδιος μὲν ἀπὸ ἔλλειψη χρημάτων δὲν μπορεῖ νὰ πάῃ νὰ ἀγωνισθῇ στὴ Δ. Ἑλλάδα, ὅπου τὸν προσκαλοῦν, ὁ δὲ Πολυζωίδης, ὁ ὁποῖος ἐπίσης εἶναι σὲ ἄθλια οἰκονομικὴ κατάσταση, ἀποφασίζει μαζὶ μὲ τὸν Λιβέριο νὰ μεταβοῦν στὴν Αἴγινα, ὅπου πιστεύουν ὅτι θὰ ἔχουν λιγώτερα ἔξοδα ⁶³. Ἡ ἔλλειψη χρημάτων εἶναι τὸ συνεχὲς παράπονο τοῦ Πολυζωίδη : ἔχει πουλήσει ὅ,τι εἶχε μαζὶ του ⁶⁴ καὶ ἔχει δώσει στὸν Πραΐδη τὶς ἐθνικὲς του ὁμολογίες, ἀξίας 650 γροσίων, γιὰ ἐξαργύρωση στὴν Κεφαλονιά, ὑπενθυμίζοντάς του μὲ ἐπανεπιλημμένες παρακλήσεις «*πόσῃν ἀναργυρίαν*» πάσχει ⁶⁵.

Στὸ ἀπειλούμενο οἰκονομικὸ ἀδιέξοδο προστίθεται καὶ σειρὰ ἀπὸ θλιβερὰ γεγονότα : ἡ ἀπώλεια τοῦ Μάρκου Μπότσαρη καὶ τοῦ Ἰω. Παπαδάκη ⁶⁶, τέλος δὲ ἡ ὁδυνηρὴ εἴδηση τοῦ θανάτου τῆς μητέρας του στὴ Μακεδονία. Μετὰ ἀπὸ αὐτὸ περιμένει πλέον τὴ δήμευση τῆς περιουσίας του ἀπὸ τὴν τουρκικὴ διοίκηση ⁶⁷.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἐκδηλώνει ὁ Πολυζωίδης τὴν ἐπιθυμία του νὰ γυρίσῃ στίς σπουδὲς του στὸ ἐξωτερικόν. Ἴσως ἡ ἀνεπάρκεια τῶν ἱκανοτήτων του καὶ ἓνα αἶσθημα ὅτι δὲν παρέχει οὐσιαστικὴ προσφορὰ τὸν ἔχει ἀπογοητεύσει. Αἰσθάνεται ἀνέτοιμος καὶ περιττὸς συγχρόνως. Δὲν εἶναι ἀγωνιστής, οὔτε θὰ μπορούσαμε νὰ τὸν ποῦμε φιλόδο-

60. Ἐκεῖ βρίσκεται ὁ Byron. Αὐτόθι, σ. 509.

61. Αὐτόθι, σ. 460.

62. Αὐτόθι, σ. 460.

63. Αὐτόθι, σ. 470 καὶ σ. 505-7.

64. Αὐτόθι, σ. 405.

65. Αὐτόθι, σ. 444 καὶ σ. 470.

66. Αὐτόθι, σ. 444.

67. Αὐτόθι, σ. 471.

ξο· άπλως άπατημένο στις προσδοκίες του⁶⁸. Μετά την άναχώρησή του γράφει στον Πραιΐδη : «Γνωρίζεις κάλιστα πόσην άπ' άρχής είχα επιθυμίαν νά επιστρέψω εις Ευρώπην, δια νά τελειώσω τών όποίων ηρχισα μαθημάτων την σειράν, καί εις τινα καιρόν νά φανώ χρησιμώτερος παρά τώρα εις την Πατρίδα»⁶⁹. Τί έννοει λέγοντας «άπ' άρχής» ; Δηλαδή πότε άπογοητεύτηκε ;

Άποφασίζεται νά συνοδεύση τόν Όρλάνδο καί τόν Λουριώτη στο Λονδίνο καί άπό εκεί νά επιστρέψη στο Παρίσι, τόν τελικό του σκοπό. Ό Μαυροκορδάτος τόν συνιστά στους δύο άντιπροσώπους της Έλλάδος για τη διαπραγμάτευση τοϋ δανείου, για νά ταξιδεύση «άνεξόδως». Ό άρχικός σκοπός λοιπόν της προσεγγίσεώς του μέ τους δύο άπεσταλμένους ήταν μόνο νά αναλάβουν εκείνοι τά έξοδα τοϋ ταξιδιοϋ του⁷⁰. Ό σκοπός τοϋ ταξιδιοϋ άλλιως είχε όρισθί, άλλιως πραγματοποιήθηκε, άλλοϋ κατέληξε καί άλλιως τόν έρμήνευσαν μερικοί. Συγκεκριμένα ό Παλαιών Πατρών Γερμανός σέ έπιστολή του άπό την Άγκόνα πρός τόν Δ. Ρώμα στη Βενετία αναφέρει τόν Πολυζωΐδη «λογιώτατο υπάλληλο τοϋ Μαυροκορδάτου», σάν τρίτο πληρεξούσιο στη θέση τοϋ Ίω. Ζαΐμη· «τί σημαίνει δέ νά μη υπάγη τις τών έντοπίων προκρίτων Πελοποννησίων αλλά λογιώτατος, άγνοώ» διαμαρτύρεται⁷¹.

Στις 14 Νοεμβρίου άναχωρούν καί οί τρεις άπό την Κέρκυρα⁷². Φθάνοντας στο Λονδίνο οί δύο πληρεξούσιοι έχουν ανάγκη άπό γραμματέα· παρακαλούν τόν Πολυζωΐδη νά τους βοηθήση καί τόν κρατούν κοντά τους, άπομακρύνοντάς τον έτσι άπό τόν άρχικό του σκοπό.

68. Τό ίδιο θα συμβή κατά τό 1830 όταν, γυρίζοντας άπό τό Παρίσι, άπορρίπτει τρεις προσφορές θέσεως άπό τόν Κυβερνήτη σάν άδικες καί ταπεινωτικές για τις ικανότητές του. Πρβλ. διαμαρτυρία του στο Γραμματέα της Δικαιοσύνης, ΓΑΚ., Γραμμ. Δικαιοσύνης, φακ. 84, 27 Όκτ. 1830. Η πρόθεση τοϋ Πολυζωΐδη νά φύγη για σπουδές στην Ευρώπη είναι φανερή καί στους άλλους άπό τά μέσα Σεπτεμβρίου 1823. Ό Λέλης σέ γράμμα πρός τόν Πραιΐδη εκφράζεται μέ φθόνο για την ευνοια πού έχει κερδίσει ό Πολυζωΐδης, μέ δυσaréσκεια πού «ό άρχηγός μας δέν γνωρίζει οϋδενός νά είπη τό όχ» καί κυρίως παραπονεΐται για τη διάκριση πού έγινε στον Πολυζωΐδη στο θέμα τών μισθών καί τών ένθικών όμολογιών. Βλ. Έ μ. Π ρ ω τ ο ψ ά λ τ η, ένθ' άν., σ. 480.

69. Αϋτόθι, σ. 563.

70. Αϋτόθι.

71. Βλ. Δ. Καμπούρογλου, 'Ιστορικών Άρχείον Δ. Ρώμα, Άθήναι 1901 - 1906, Α', σ. 204.

72. Βλ. Έ μ. Π ρ ω τ ο ψ ά λ τ η, ένθ' άν., σ. 599. 23 Νοεμβρίου περνούν άπό τη Μάλτα, (βλ. Ά. Λιγνοϋ, ένθ' άν., Α', σ. 213), 25 Δεκεμβρίου άπό τό Γιβραλτάρ, (αϋτόθι, σ. 232), καί περί τις 15/27 Ίανουαρίου 1824 φθάνουν στο Λονδίνο, (αϋτόθι, Β', σ. 42).

Ὅπως πληροφορεῖ ὁ ἴδιος «*ἔμεινα εὐχαρίστως καὶ ἀμισθί*» ⁷³. Τὸ ὅτι δὲν προηγήθηκε ἐπίσημος διορισμὸς μαρτυροῦν καὶ οἱ δύο πληρεξούσιοι πολὺ ἀργότερα ⁷⁴. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως τῆς ἐμπλοκῆς αὐτῆς ἦταν μεγάλη ἀπώλεια χρόνου γιὰ τὸν Πολυζωίδη.

Γιὰ τὴν παραμονή του στὸ Λονδίνο, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα ὕβριστικό σημεῖωμα τοῦ Ὁρλάνδου ⁷⁵, δὲν βρῆκα ἄλλες πληροφορίες. Τὸν ξαναβλέπομε νὰ στέλνεται, τελειῶς ξαφνικά, στὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν πρώτη δόση τῶν 40.000 λιρῶν τοῦ δανείου. Τόσο βιαστικὴ ἦταν ἡ ἀπόφαση τῆς ἀποστολῆς του, ὥστε ἐκτὸς ἀπὸ μερικὲς γενικὲς συμβουλές δὲν τοῦ δόθηκαν πλήρεις ὁδηγίες, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ Ἕλληνες ἰθύνοντες καὶ ἐνδιαφερόμενοι στὴν πατρίδα νὰ μείνουν μὲ πολλὰ κενὰ στὸ θέμα τῆς συνάψεως τοῦ δανείου ⁷⁶. Οἱ ὁδηγίες ποὺ πῆρε ὁ Πολυζωίδης ἦταν γενικὰ νὰ τοὺς διαφωτίσῃ γιὰ ὅσα, γιὰ λόγους ἀσφαλείας, δὲν μπορούσαν νὰ γραφοῦν ⁷⁷, καὶ εἰδικώτερα νὰ ὑπογράψουν τὸ συμφωνητικὸ καὶ νὰ τοὺς συμβουλευθῇ ἀναφορικὰ μὲ τρόπους στενώτερης οἰκονομικῆς προσεγγίσεως μὲ τὴν Ἀγγλία ⁷⁸. Ἐπὶ πλέον συνοδεύει τὸν Ἀγγλο φιλέλληνα Blaquiere, τὸν ὁποῖον ὑποπτεύονται οἱ Ἕλληνες ὡς ὄργανο τοῦ Bowring· ὁ Πολυζωίδης πρέπει νὰ ἐνημερώσῃ τὴ Διοίκηση πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα ⁷⁹. Ἐπιβιβάζονται στὸ πλοῖο Florida καὶ ἀποπλέουν στίς 23/4 Ἀπριλίου 1824 ⁸⁰. Μετὰ ἀπὸ ἓνα ἄνετο ταξίδι, ποὺ συνετέλεσε στὴν αἰσιόδοξη διάθεση τοῦ Πολυζωίδη ⁸¹, τὸ πλοῖο ἐφθάσε στὴ Ζάκυνθο στίς 12/24 Ἀπριλίου. Ἡ ὑποδοχὴ ποὺ τοῦ ἐγίνε ἦταν περισσότερο ἀπὸ ἐνθουσιώδης : «*ὄλη ἡ Ζάκυνθος μὲ ὑπεδέχθη ὡς δεύτερον Μεσσίαν*». Οἱ ἀρχὲς τοῦ φέρθηκαν φιλικὰ καθὼς καὶ οἱ τραπεζίτες Ἰωάννης Λογοθέτης καὶ Σαμουὴλ Barff, στοὺς ὁποίους ἄφησε τὰ χρήματα φεύγοντας γιὰ τὸ Ναβαρίνο μὲ σκοπὸ νὰ συναντήσῃ τὴ Δι-

73. Αὐτόθι, σ. 478.

74. Βλ. Ἰω. Ὁρλάνδου - Ἀ. Λουριώτου, Ἀπολογία, Ἀθῆναι 1839 - 40, 1, σ. 69 - 70.

75. Κατωτέρω, σ. 36.

76. Βλ. Ἀ. Λιγνοῦ, ἐνθ' ἂν., Β', σ. 223, 294· E. Dallegio, Les Philhellènes et la guerre de l' Indépendance—138 lettres inédites de J. Orlando et A. Louriotis, Athènes 1949, σ. 73.

77. Βλ. Ἀ. Λιγνοῦ, ἐνθ' ἂν., σ. 154.

78. Βλ. κατωτέρω, σ. 38.

79. Βλ. Ἀ. Λιγνάδη, Τὸ πρῶτον δάνειον τῆς Ἀνεξαρτησίας, Ἀθῆναι 1970, σ. 189· πρβλ. αὐτόθι, σ. 165, 171, 188. Ὁ J. Bowring ἦταν ἐπιχειρηματίας, γραμματέας τῆς ἐν Λονδίνῳ Φιλελληνικῆς Ἑταιρίας.

80. Αὐτόθι, σ. 190. Πρβλ. Ἰω. Ὁρλάνδου - Ἀ. Λουριώτου, ἐνθ' ἂν., 1, σ. 40.

81. Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Ζ/37, Ναύπλιο, 10 Ἰουνίου 1824.

οίκηση. Φιλοξενείται στο σπίτι του Σπύρου Βιτάλη⁸². Τò πρωί τῆς 13/25 Ἀπριλίου συναντᾷ στο λειμοκαθαρτήριο τῆς Ζακύνθου τὸν Ἰωάννη Ζαΐμη, πού πρόκειται νὰ ἀναχωρήσῃ γιὰ τὸ Λονδίνο⁸³ καὶ τὸ ἀπόγευμα φεύγει μὲ βάρκα γιὰ τὸ Ναβαρίνο⁸⁴.

Τὴν ἐπόμενη μέρα ἀπὸ τὸ Ναβαρίνο ἀπευθύνει ἀνακοίνωση τῆς ἀφίξεώς του στὰ τρία ναυτικά νησιά μὲ τὴν ὑπόσχεση ὅτι τὰ χρήματα θὰ διατεθοῦν γιὰ τὸ θαλάσσιο ἀγώνα· ἔτσι οἱ νησιῶτες θὰ ἀνακουφισθοῦν ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες οἰκονομικὲς θυσίες. Ἡ ἔμφαση στὸ θαλάσσιο ἐξοπλισμό, ὑπαγορευόμενη ἀπὸ τὶς πολεμικὲς ἀνάγκες, θὰ δόθηκε σὰν ἐντολὴ στὸν Πολυζωΐδη ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ στὸ Λονδίνο βάσει τῆς γραμμῆς καὶ τῶν σκοπῶν τῆς Διοικήσεως⁸⁵. Στὸ χερσαῖο ταξίδι, διασχίζοντας τὴν Πελοπόννησο, γράφει ὅτι ἐκινδύνευσε ἡ ζωὴ του «ἀπὸ τοὺς ἀντιπατριώτας» πού κυριαρχοῦσαν τότε ἐκεῖ⁸⁶. Τὰ μεσάνυχτα τῆς 19/20 Ἀπριλίου φθάνει στὴν ἔδρα τῆς Διοικήσεως στοὺς Μύλους μὲ τὰ ἔγγραφα καὶ τὸ συμφωνητικὸ τοῦ δανείου. Εἶναι ἐφοδιασμένος μὲ συστατικὰ γράμματα τοῦ Ὁρλάνδου καὶ τοῦ Λουριώτη, τὰ ὁποῖα ὅμως ἀκυρώνει τὸ ἐξῆς σημείωμα τοῦ Ὁρλάνδου, γραμμένο στὰ ἀρβανίτικα, πρὸς τὸ γαμπρό του Γ. Κουντουριώτη, τὸ ὁποῖο ὁ ἴδιος ὁ Πολυζωΐδης μετέφερε καὶ ἐπέδωσε : «*Τοῦτον, ὁ ὁποῖος σοῦ δίδει τὸ γράμμα, δὲν εἶχαμε τόσῃν ἀνάγκῃν νὰ τὸν ἐστέλλαμεν διότι ἡμεῖς σᾶς τὰ γράφομεν ὅλα εἰς τὸ γράμμα· ἀλλὰ τὸ ἐκάμαμεν διὰ νὰ ξεφορτωθῶμεν ἕνα τέτοιον παληάνθρωπον πὺ μᾶς ἐφόρτωσε αὐτὸς ὁ μαῦρος (δηλ.: Μαυροκορδάτος) καὶ τὸν ἤθελε καὶ ὁ Λουριώτης· διότι ἐγὼ δὲν τὸν ἤθελα, ἐπειδὴ τοὺς ἐγνώρισα τοὺς λογιωτάτους. Ἐγνωρίσθη ἐδῶ μὲ τὸν ἀδελφόν ἐκείνου τοῦ Τέλλη, τοῦ ὁποῖου ὁ ἀδελφὸς εἶναι νυμφευμένος εἰς Μάλταν, καὶ ἔγινε τοῦ*

82. Δὲν ἔχει βέβαιη γνώση γιὰ τὴν ἔδρα της, ὅσο βρίσκεται στὴ Ζάκυνθο· νομίζει ὅτι εἶναι στὸ Κρανίδι. Προτιμᾷ τὸ δρόμο τοῦ Ναβαρίνου ἀπὸ αὐτὸν τῆς Γαστούνης γιατί «*ἐκεῖ εἶναι ἀκόμη λείψανα τινὰ Κολοκοτρωνικῆς καὶ Σισιανικῆς ἐπιδροῆς*». Φυσικὰ ἀναγνωρίζει τὴν Κυβέρνηση τοῦ Κρανιδιοῦ. Ἐκεῖνες τὶς μέρες ἡ Διοίκησις βρισκόταν στοὺς Μύλους Ναυπλίου, τὰ στρατεύματά της πολιορκοῦσαν τὸ Ναῦπλιο καὶ βρίσκονταν πολιορκημένα στὴν Τριπολιτσά. Βλ. Σ. Τρικοῦπη, ἔνθ' ἀν., Γ', σ. 75.

83. Τὴν ἴδια μέρα γράφει τὸ γράμμα πρὸς τοὺς δύο ἄλλους Ἕλληνες ἀντιπροσώπους δίνοντάς τους αὐτὲς καὶ ἄλλες πληροφορίες.

84. Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Στ/91, Ζάκυνθος, 25 Ἀπριλίου 1824.

85. Βλ. Ἀ. Χ' Ἀναργύρου, Τὰ Σπετσιωτικά, Ἀθῆναι, Πειραιεὺς 1861, 1925 - 1926, 1, σ. 325. Οἱ Σπετσιῶτες πρόκριτοι, μόλις ἔμαθαν τὴν ἀφίξιν τῶν χρημάτων, λόγῳ τῶν κρίσιμων περιστάσεων στὴ θάλασσα, βιάζονται νὰ ὑποβάλουν στὴ Διοίκησις τὶς ἀπόψεις τους· γι' αὐτὸ στέλνουν στὶς 20 Ἀπριλίου τὸν Ἀνδρέα Σκλιᾶ. Αὐτόθι, 3, σ. 380. Βλ. καὶ Ἀ. Λιγνίου, ἔνθ' ἀν., σ. 228.

86. Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Ζ/98, Μεσολόγγι, 17 Αὐγούστου 1824.

διαβόλου. Μὴ δίδετε προσοχὴν εἰς τὸ συστατικὸν γράμμα, τὸ ὁποῖον τοῦ ἐδώσαμεν· εἰπὲ τὰ μυστικά καὶ εἰς τοὺς ἄλλους φίλους, διὰ τοὺς ὁποίους τοῦ ἔχομεν δώσει γράμματα. Αὐτὸ τὸ ὁποῖον γράφομεν εἰς τὸ πρὸς τὴν Διοίκησιν γράμμα, ὅτι μᾶς εἰργάσθη δύο μῆνας ἀμισθί, ἔτσι τὸ ἤθελε, ἔτσι τὸ ἐγράψαμε, διὰ νὰ τὸν ξεφορτωθοῦμε. Χίλια πεντακόσια τάλληρα μὲ στιχίζει· ἐνδύματα, καπέλλα, ὑποκάμισα, κάλτσες, βιβλία· ὅ,τι ἤθελε, αὐτὸ ἔκαμνε· ἄνθρωπος χωρὶς ντροπὴν ἡμεῖς ἐφοβούμεθα νὰ τοῦ μιλήσουμε σ' ἓνα τέτοιον τόπον, μήπως ἐπῆγαινε καὶ ἔλεγε τίποτε καὶ μᾶς ἐχαλοῦσε ἢ δουλειά. Φυλαχθῆτε ἀπὸ τοὺς λογιωτάτους· ἀμὰν ἀπὸ τοῦτον τὸν ἄνθρωπον, ἀμὰν· κακὸς ἄνθρωπος· λογαριάστε, χίλια πεντακόσια, μὰ δύο χιλιάδες τάλληρα μᾶς ἐστίχισε. Τὸ κομιτάτον μᾶς εἶπε νὰ τοῦ ἐκάμναμεν μίαν ἐκθεσιν διὰ νὰ ἐβλεπε τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος· τοῦ εἶπαμε νὰ τὴν κάμῃ αὐτός· τὴν ἔκαμε, ὅστερα δὲν ἦτο τρόπος νὰ μᾶς τὴν ἔδιδε· ἐφαντάσθη νὰ τὴν τυπώσῃ μόνος του καὶ τὴν ἐπῆρε μαζί του. Τόσα καὶ περισσότερα»⁸⁷. Δὲν ξέρω τί ἀξία ἔχουν οἱ χαρακτηρισμοὶ αὐτοὶ ἀπὸ ἓνα ἄνθρωπο φιλόπομπο σὰν τὸν Ὁρλάνδο· ἴσως διαφαίνεται κάποια ἐπιπολαιότητα τοῦ Πολυζωίδη ὡς πρὸς τὰ χρήματα.

Τὴν ἄλλη μέρα, 21 Ἀπριλίου, ὁ Πολυζωίδης ἐμφανίζεται στὸ Βουλευτικὸ καὶ διαβάζει τὴν ἀναφορά του⁸⁸, ποὺ γίνεται δεκτὴ μὲ ἐπαίνους. Βέβαια οἱ ἀντιφρονούντες πρὸς τὴν κυβερνητικὴ ἀγγλοστρεφεῖ πολιτικὴ λείπουν ἀπὸ τὸ Βουλευτικὸ καὶ ἔτσι θέμα ἀντιρρήσεως ἀπὸ τὴν ἀντιπολίτευση δὲν ὑπάρχει. Στὴν ἀνακοίνωσή του διαχωρίζει καθαρὰ τὴν ἐπίσημη πολιτικὴ τῆς Ἀγγλίας ἀπὸ τὴν ἐπὶ ἰδιωτικοῦ ἐπιπέδου σύναψη τοῦ δανείου. Ἀλλὰ ἐντάσσοντας τὸ γεγονὸς αὐτὸ στὸ διεθνὲς πολιτικὸ κλίμα μετὰ ἀπὸ τὴν ἀπονέκρωση τῶν συνταγματικῶν ἐλπίδων τῆς Ἰσπανίας, τῆς Πορτογαλίας καὶ τῆς Ἰταλίας, ἐπισημαίνει τὶς δυσκολίες, ποὺ συνάντησε ἡ ἐπιτροπὴ, γιὰ νὰ ἐξάρῃ τὸ κατόρθωμα. Ἐπὶ πλέον σημειώνει τὴ διαφορά τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἀπὸ αὐτὴν τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας τονίζοντας ὅτι, ὅχι μόνον κρατιέται οὐδέτερη, ἀλλὰ ἐπιτρέπει τὴν ἐξοδὸ τέτοιας βοήθειας στὴν Ἑλλάδα. Δικαιολογεῖ αὐτὴν τὴν εὐνοϊκὴ ἀνοχὴ τῆς Ἀγγλίας μὲ τὸ ὅτι πρῶτα πείσθηκε γιὰ τὸ δίκαιο καὶ τὸ αὐθόρμητο τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγώνα καὶ δεύτερο γιατί ἀπὸ τὶς Ἑλληνικὲς ἐπιτυχίες ἀποδείχθηκε ἡ ἀσθένεια τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἐπομένως καὶ ἡ ἀδυναμία του «νὰ ἐμποδίσῃ τὴν Ἀρκτον ἀπὸ τὸ νὰ ἐκτείνῃ τὰ ὄρια καὶ τὴν πολιτικὴν ἐπιρροήν της (πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον πάντοτε ἐτάραττε καὶ ταράττει τὴν Ἀγγλίαν) ἐπέκεινα τοῦ Θρακικοῦ Βο-

87. Βλ. Ἀ. Λιγνός, ἐνθ' ἀν., σ. 160.

88. Βλ. Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, Ἀθήναι 1852 - 1862, Β', σ. 271.

σπόρου». Μιλάει με θαυμασμό για τη δύναμη και τη «σοφία» των Άγγλων και των Αμερικανών και εξαρτά την είσοδο της Ελλάδος στον Ευρωπαϊκό κόσμο από την εϋνοια των Ευρωπαίων βασιλέων. Σάν μέτρο για την αύξηση της εμπιστοσύνης των Άγγλων κεφαλαιούχων στην Ελληνική οικονομία προτείνει σύναψη εμπορικής επαφής με την Άγγλία· συνιστά δηλαδή να φύγη ελληνικό πλοίο με ελληνική σημαία με εμπορεύματα για άγγλικό λιμάνι⁸⁹. Τελειώνοντας την όμιλία συμβουλεύει να χρησιμοποιηθούν τα χρήματα με προσοχή και να συνεχίσουν τον αγώνα ενωμένοι⁹⁰.

Το απόγευμα ο Πολυζωίδης πηγαίνει στην Ύδρα για να συναντήσει τον Α. Κουντουριώτη⁹¹. Για την παραλαβή και τη μεταφορά των χρημάτων από τη Ζάκυνθο αρχικά είχε διορισθή επιτροπή από τον Byron, τον Gordon, τον όποιον αντικαθιστά προσωρινά ο L. Stanhope⁹², και τον Α. Κουντουριώτη⁹³. Ο Stanhope προσκαλείται στη Διοίκηση από τα Σάλωνα, όπου βρίσκεται με τον Όδυσσέα. Η παραλαβή των χρημάτων του δανείου εξελίχθηκε σε μία σοβαρή και επικίνδυνη περιπλοκή, που προκάλεσε άνησυχίες στους Έλληνες, κυρίως εν όψει της αιγυπτιακής απειλής. Ο Stanhope, ίσως με την υπόδειξη του Όδυσσέα, αντί να υπακούση στην πρόσκληση της Διοικήσεως, πηγαίνει στη Ζάκυνθο και άπαντά στη Διοίκηση ότι αγνοεί τα σχετικά με τη σύναψη του δανείου⁹⁴. Η Διοίκηση μαθαίνει ότι πρόκειται να φύγη για το Λονδίνο. Πρέπει όμως να υπογραφή το συμφωνητικό και από τον Α. Κουντουριώτη και από τον L. Stanhope, για να επιστραφεί στους δανειστές. Ορίζονται ο Έ. Ξένος και ο Ν. Καλλέργης να μεταφέρουν το έγγραφο από την Ύδρα στη Ζάκυνθο και, με τις υπογραφές του

89. Ο Πολυζωίδης βλέπει με ικανοποίηση να πραγματοποιείται αυτή η πρότασή του περί τα μέσα Αυγούστου, όταν η Διοίκηση αποφασίζει να εξαγάγη στο Λονδίνο ελληνικά προϊόντα. «Ο Blaquiere προσμένει εις Ναύπλιον ημέρα τη ημέρα να γενή έτοιμον το καράβι (στοχάζομαι είναι μία γολέττα των κυρίων Κουντουριωτών) και με αυτό, έχων συνταξιδιώτην τον κύριον Hastings, να έλθη άπεσταλμένος, ως έπεθύμει, εις Λόνδρον». Βλ. Άρχαιο Λουριώτη, φακ. Ζ/98, Ζάκυνθος, 17 Αυγούστου 1824.

90. Ο λόγος του, παρά την έγκριση του Βουλευτικού, με την άνεπαρκεια της τυπογραφίας της Διοικήσεως, έμεινε ανέκδοτος (βλ. Άρχαιο Λουριώτη, φακ. Ζ/37, Ναύπλιο, 10 Ιουνίου 1824), μέχρι που η έφημερίδα «Έλληνικά Χρονικά» του Μεσολογγίου δημοσίευσε έκτενή περίληψη του λόγου για να διαφωτίση το Έλληνικό κοινό. Βλ. «Έλληνικά Χρονικά», 1824, φ. 71, 72, 73.

91. Βλ. Α. Λιγνός, ένθ' άν., σ. 229.

92. Αὐτόθι, σ. 230. Μετά το θάνατο του Byron η επιτροπή μένει έλλιπής.

93. Βλ. Α. Λιγνάδης, ένθ' άν., σ. 168.

94. Βλ. Ίω. Όρλάνδου - Άλ. Λουριώτου, ένθ' άν., 1, σ. 368.

Κουντουριώτη καὶ τοῦ Stanhope, νὰ παραλάβουν τὸ δάνειο⁹⁵. Μόλις ὁμως ἀναχωροῦν ἀπὸ τὴν Ὑδρα μὲ τὴν ὑπογραφή τοῦ Κουντουριώτη, ἡ Διοίκηση πληροφορεῖται τὴν ἀναχώρηση τοῦ Stanhope γιὰ τὸ Λονδίνο. Σὲ ἀπόγνωση τὸ Ἐκτελεστικὸ⁹⁶ παρακαλεῖ τὸν Λογοθέτη καὶ τὸν Barff νὰ παραδώσουν τὰ χρήματα χωρὶς νὰ περιμένουν τὶς ὑπογραφές⁹⁷. Στις 5 Ἰουνίου ἐπιστρέφει στὴν Ὑδρα ἡ γολέττα ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο χωρὶς τὰ χρήματα⁹⁸. Φαίνεται ὅτι ἔχουν δυσκολίες μὲ τὴ διοίκηση τῆς Ζακύνθου ἢ τῶν Ἰονίων, ποὺ ἐπιμένει στὴν ἀρχὴ τῆς οὐδετερότητας, γεγονὸς γιὰ τὸ ὁποῖο διαμαρτύρονται ὁ Λουριώτης καὶ ὁ Ὁρλάνδος σὲ γράμμα πρὸς τὸν Μαυροκορδάτο, διατεινόμενοι ὅτι πρόκειται γιὰ ἰδιωτικὴ σύμβαση⁹⁹. Στις 10 Ἰουλίου ἔρχεται τελικὰ ἡ πρώτη δόση τοῦ δανείου¹⁰⁰.

Ἡ κατακραυγὴ γιὰ τὴν κρίση αὐτὴ ἔπесε ὅλη πάνω στὸν Stanhope, ποὺ κατηγορήθηκε, δικαιολογημένα ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται, γιὰ δολιοφθορὰ τῆς ὑποθέσεως ὁδηγούμενος ἀπὸ τὴ φατρία Ὀδυσσεά - Νέγρη - Ὑψηλάντη, στὴν ὁποία ἐντάχθηκε ἀπὸ ἄκρατο φιλελευθερισμὸ καὶ ἀντιπάθεια πρὸς τοὺς ὀλιγαρχίζοντες. Στὸ ἐπίσημο ἔγγραφο του πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ τοῦ Λονδίνου τὸ Ἐκτελεστικὸ ἐκφράζεται μὲ ἐπιφύλαξη γιὰ τὸν Ἀγγλο συγταγματάρχη καὶ ρίχνει τὴν εὐθύνη στὸν Ὀδυσσεά : «*Ὁ κύριος Στανχώπ εἶναι καλός, εἶναι φιλέλληνα, ἀλλ’ εἶναι, ἂν δὲν πλανᾶται τις, καὶ εὐαπάτητος*»¹⁰¹. Οὕτε ὁ Τρικούπης τοῦ ἀμφισβητεῖ τὶς καλὲς προθέσεις¹⁰². Ὁξύτατα τὸν ἐπικρίνει ὁ Πολυζωίδης σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Ὁρλάνδο καὶ τὸν Λουριώτη¹⁰³. Οἱ κρίσεις του γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ Stanhope ἀντιπροσωπεύουν, νομίζω, τὴ σκέψη τῶν ὁμοφρόνων του· βέβαια, συναισθηματικὰ συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ἀποστολὴ καὶ τὴν τύχη της καὶ ἔτσι τὸ συναίσθημα τῆς πίκρας γιὰ τὰ ἐμπόδια καὶ τὴν καθυστέρηση τῆς ἐπιτυχίας της εἶναι ἰδιαίτερα ἐντονα σὲ αὐτόν.

95. Αὐτόθι, σ. 370.

96. Γιὰ νὰ ἀντισταθῇ στοὺς ἐχθροὺς σὲ ὅλα τὰ μέτωπα ὑπολογίζει ὅτι χρειάζεται 30.000 στρατιῶτες, 80 πολεμικὰ πλοῖα καὶ 30 μπουρλότα. Αὐτόθι, σ. 371.

97. Αὐτόθι.

98. Βλ. Ἀ. Χ’ Ἀναργύρου, ἐνθ’ ἀν., 3, σ. 386.

99. Βλ. Ε. D a l l e g g i o, ἐνθ’ ἀν., σ. 95.

100. Βλ. Ἀ. Χ’ Ἀναργύρου, ἐνθ’ ἀν., 1, σ. 766. Πρβλ. ὁμως Ἀ. Λιγνάδης, ἐνθ’ ἀν., σ. 304. Ὁ Ἀ. Λιγνάδης ἀποδίδει τὴν ἄρση τῶν δυσκολιῶν ὅχι σὲ πρωτοβουλία τοῦ τραπεζίτη Barff ἀλλὰ σὲ ἐντολὲς τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως· αὐτόθι, σ. 303. Ἐκτενῶς γιὰ περιπλοκὰς τοῦ δανείου, βλ. σ. 258 - 306.

101. Βλ. Ἰω. Ὁρλάνδου - Ἀ. Λουριώτη, ἐνθ’ ἀν., 1, σ. 368.

102. Βλ. Ἀ. Λιγνοῦ, ἐνθ’ ἀν., σ. 330-1. Πρβλ. Σ. Τρικούπη, ἐνθ’ ἀν., Γ’, σ. 71.

103. Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Ζ/37, 10 Ἰουνίου 1824.

Ὁ Πολυζωίδης στάλθηκε ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ Λονδίνου στὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὸν ὄρο νὰ γυρίσῃ πίσω στὴν Εὐρώπη, ἐλεύθερος γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ προσωπικά του σχέδια· αὐτὸ ἦταν ὑπόσχεση πρῶτα τῆς ἐπιτροπῆς καὶ ἔπειτα, ὅταν ἐμφανίστηκε στὸ Βουλευτικὸ, καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ¹⁰⁴. Ἐμποδίζεται ὅμως ἀπὸ ἔλλειψη χρημάτων καὶ παραμένει στὸ Ναύπλιο καὶ στὸ Ἄργος. Στις 17 Μαΐου ὁ Τρικούπης προσπαθεῖ νὰ μεσιτεύσῃ στὸν Γ. Κουντουριώτῃ, πρόεδρο τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, νὰ σταλῇ ὁ Πολυζωίδης στὴν Ἀγγλία μὲ ἀποστολὴ νὰ πληροφορήσῃ τὴν Ἑλληνικὴ ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἀναχώρησιν καὶ τὰ φρονήματα τοῦ Stanhope καὶ νὰ ἐξομαλύνῃ τὶς διξυτήτες¹⁰⁵. Δὲν προχωρεῖ ὅμως αὐτὴ ἡ ἰδιωτικὴ πρότασις τοῦ Τρικούπῃ. Ἀκολουθεῖ ἀναφορὰ τοῦ ἴδιου τοῦ Πολυζωίδῃ πρὸς τὸν Γ. Κουντουριώτῃ στις 22 Ἰουνίου, ὅπου, ἀφοῦ ἐκθέτει τὴν προῖστορία τῆς καταστάσεώς του, παρακαλεῖ γιὰ «*τοὺς περασμένους μισθοὺς μου εἰς μετρητά, ἀντὶ τῶν ὧν κρατῶ ἔθνικῶν ὁμολογιῶν καὶ ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς ἐπιστροφῆς μου ἕως εἰς Παρίσι, ὅπου ἔχω σκοπὸν νὰ ἐξακολουθήσω τῶν πολιτικῶν μαθημάτων τὴν σπουδὴν μου... Μὴν ὑποφέρετε νὰ μὲ βλέπετε καθήμενον ἐδῶ ἀργὸν καὶ δαπανῶντα τὸν πολὺτιμόν μου καιρὸν εἰς μάτην*»¹⁰⁶. Πρέπει νὰ ὁμολογήσῃ κανεὶς ὅτι χρησιμοποιεῖ βαρεῖς ἐκφράσεις γιὰ ἓνα καυτὸ προσωπικὸ τοῦ θέμα, ποὺ ὅμως γιὰ τὴ Διοίκησιν δὲν ἔχει καμμιά σημασία μέσα στοὺς κινδύνους ποὺ διατρέχει ἀπὸ τὸν ἐχθρὸ καὶ μέσα στὶς κρίσιμες μέρες τῆς ἐνάρξεως τῆς τρίτης βουλευτικῆς περιόδου. Πραγματικά, στὴν ἀναφορὰ τοῦ στοῦ Βουλευτικὸ ὑπάρχει στὰ πρακτικὰ τῆς 28 Ἰουνίου ἡ ἀπάντησις ὅτι «*ἐγένετο δεκτὸν τὸ πρόβλημά του, πλὴν ἔμεινε ἕως νὰ παρουσιασθῇ πόρος εἰς τὴν Διοίκησιν*»¹⁰⁷. Ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ὅτι, κατὰ κάποιον τρόπο, φανταζόταν ὅτι θὰ τοῦ παρουσιάζονταν δυσκολίες¹⁰⁸. αἰσιόδοξος στὴν ἀρχὴ γιὰ τὴν ἐπιστροφή του στοῦ Παρίσι χάνει ἀργότερα τὴν ὑπομονή του : «*τὰ δὲ ἴδια μου εἶναι τόσον κακορροίζικα, ὅσον μὴτ' ἡλπίζετε ποτὲ νὰ τ' ἀκούσητε, μὴτ' ἐγὼ ἡλπίζον νὰ τὰ πάθω*»¹⁰⁹. Ἐμείνει δύο μῆνες κοντὰ στὴ Διοίκησιν στοῦ Ναύπλιο¹¹⁰ περιμένοντας

104. Βλ. Ἀ. Λιγνοῦ, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 154, 330 καὶ 478. Οἱ ἴδιοι οἱ ἀπεσταλμένοι στοῦ Λονδίνου εἶχαν φροντίσει νὰ γράψουν στὴ Διοίκησιν τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ὑπόθεσίν του.

105. Αὐτόθι, σ. 330-1.

106. Αὐτόθι, σ. 479.

107. Βλ. ΑΕΠ., Β', σ. 329.

108. Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτῃ, φακ. Ζ/37 : γράμμα πρὸς Λουριώτῃ καὶ Ὁρλάνδο μὲ ἡμερομηνία 10 Ἰουνίου 1824.

109. Αὐτόθι, φακ. Ζ/98, 17 Αὐγούστου 1824.

110. Συγκατοικεῖ μὲ τοὺς παραστάτες τῆς Γ' περιόδου Τρικούπῃ καὶ Λιβέρη, Αὐτόθι, φακ. Ζ/37.

νὰ τοῦ δοθοῦν τὰ μετρητὰ γιὰ τὰ ἐξοδα τοῦ ταξιδιοῦ του. «*Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ Βουλευτικὸν ἔδειχνε φιληκοῖταν καὶ συμπάθειαν πάντοτε εἰς τὰ παρακλήσεις μου· τὸ δὲ Ἐκτελεστικὸν ἐπὶ λόγῳ τοῦ ὅτι ἔχει μεγαλότερας φροντίδας ἀνέβαλλε πάντοτε τὴν ὑπόθεσίν μου*». Τελικὰ τοῦ ἔδωσε μία διαταγὴ πρὸς τοὺς δημοπράτες τῶν ἐθνικῶν εἰσοδημάτων στὴ Γαστούνη. Ξεκινοῦν ὁ Πολυζωίδης, ὁ Δημ. Αἰνιάν, ὁ Θεόφιλος Θησεὺς καὶ ὁ φιλέλληνας λόρδος Murray στίς 7 Ἰουλίου (οἱ ὑπόλοιποι κατευθύνονται γιὰ τὸ Μεσολόγγι γιὰ νὰ συναντήσουν τὸν Μαυροκορδάτο) καὶ μέσῳ Ἀργους καὶ Τριπολιτσᾶς¹¹¹ φθάνουν στὰ Καλάβρυτα, ὅπου ἀρρωσταίνει ὁ Murray. Κατευθύνονται ὅλοι γιὰ τὴ Γαστούνη, ὅπου ὁ Murray πεθαίνει στὸ σπίτι τοῦ Σισίνη στίς 30 Ἰουλίου¹¹². Στὴ Γαστούνη ὁ Πολυζωίδης βρίσκει ὅτι τὰ χρήματὰ τῶν ἐθνικῶν εἰσοδημάτων τὰ ἔχουν μοιρασθῇ «οἱ καπετανίσκοι τῆς ἐπαρχίας». Μετὰ τὴν ἀποτυχία του ἐκεῖ ἀπευθύνεται στὸν προστάτη του Μαυροκορδάτο. Στὸ ταξίδι πρὸς τὸ Μεσολόγγι περνᾷ ἀπὸ τὴν Κερπινὴ καὶ συναντᾷ τὸν Ἀνδρέα Ζαῖμη γύρω στίς 24 Ἰουλίου¹¹³.

Βρίσκει τὸν Μαυροκορδάτο στὸ στρατόπεδο στὸ Λιγοβίτσι τῆς Ἀκαρνανίας¹¹⁴ στίς 11 Αὐγούστου¹¹⁵, τοῦ ἐκθέτει τὸ ζήτημά του καὶ αὐτὸς γράφει ἐπανειλημμένα στὸν Γ. Κουντουριώτη παρακαλῶντας τον γιὰ χάρη τοῦ Πολυζωίδη, ἀλλὰ δὲν ἔρχεται ἀπάντηση¹¹⁶. Στὸ Μεσο-

111. Βλ. Γ. Π. Κορνούτου, ‘Ο λόρδος Charles Murray πεθαίνει γιὰ τὴν Ἑλλάδα, «*Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρησις*», Β’, 1954, Ζ’, σ. 44.

112. Αὐτόθι, σ. 45.

113. Πρβλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Ζ, περιτύλιγμα γραμμάτων τοῦ Πολυζωίδη καὶ τοῦ Ἀ. Ζαῖμη πρὸς τὸν Ἰω. Ζαῖμη. Μιὰ πὺξ εἶναι νὰ φύγῃ γιὰ τὸ ἐξωτερικόν, ὁ Ζαῖμης τοῦ δίνει γράμμα γιὰ τὸν ἀδελφόν του. Βλ. Ἀ. Λιγνόν, ἐνθ’ ἀν., Δ’, σ. 348. Πρβλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Η/43, στρατόπεδο Δ. Ἑλλάδος, 21 Ὀκτωβρίου 1824. Τελικὰ ὁ Πολυζωίδης εἶναι ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἀπεσταλμένους τῆς Ἐπιτροπῆς—Blaquiere, Ψύχας καὶ Πολυζωίδης—ποὺ μένει πίσω μὲ τίς προσδοκίες του γιὰ σπουδὲς στὸ Παρίσι διαψευσμένες. Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Η/38, στρατόπεδο Δ. Ἑλλάδος, 17 Ὀκτωβρίου 1824.

114. Ὁ Πολυζωίδης διατηρεῖ ἀκόμη τὴν ἐπαφή του μὲ τὸν Μαυροκορδάτο. Πρβλ. Ἰω. Ὁρλάνδου-Ἀ. Λουριώτου, ἐνθ’ ἀν., 1, σ. 374· ἤδη τὸ Μάϊο, σχεδιάζοντας ὁ Πολυζωίδης τὸ ταξίδι του στὴν Ἀγγλία (τότε), σκοπεῖ νὰ περάσῃ ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι, ὅπου βρίσκεται ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ ὁποῖος ἀπέχει ἀπὸ τὸν ἐμφύλιο πόλεμο, ἂν καὶ συνετέλεσε πολὺ στὴν ἔκρηξή του. Καταφεύγει στὴν Ὑδρα καὶ κατόπιν ἐκστρατεύει στὴ Δ. Ἑλλάδα, παραιτούμενος ἀπὸ τὴν πολιτικὴ του καριέρα μπροστὰ στίς δξότητες καὶ ἀναλαμβάνοντας τὴν στρατιωτικὴ στὴν περιοχὴ ὅπου τὸ κύρος του εἶναι ἀναμφισβήτητο.

115. Αὐτόθι, 1, σ. 377.

116. Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Ζ/98 καὶ φακ. Η/38.

λόγγι επιστρέφει στις 15 Αυγούστου, όπου εγκαθίσταται και τυπώνει το βιβλίο του «Προσωρινόν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος»¹¹⁷.

Στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου δικαιολογεῖ τὴν ἔκδοσή του μὲ τὸ διδασκτικὸ καὶ διαφωτιστικὸ σκοπὸ ποὺ ἔδωσε σ' αὐτήν. Τὸ πολίτευμα τοῦ Ἀστρους εἶναι προσωρινό. Οἱ Ἕλληνες πολιτικοί, προκειμένου νὰ ἀναθεωρήσουν καὶ νὰ μονιμοποιήσουν τὸ σύνταγμά τους πρέπει νὰ ἔχουν σοφὰ καὶ δοκιμασμένα πρότυπα· σὰν τέτοια προκρίνει τὰ πολιτεύματα τῆς Βρετανίας καὶ τῆς Βορείου Ἀμερικῆς, τὰ ὁποῖα μεταφράζει καὶ παρουσιάζει στοὺς Ἕλληνες πολιτικούς, ὅχι γιὰ νὰ τὰ μιμηθοῦν, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὰ ἐφαρμόσουν σύμφωνα μὲ τὴν ἑλληνικὴ ζωὴ. Γι' αὐτὸν, καὶ γιὰ τὸ ἐπαναστατημένο ἔθνος, ἡ μόνη διοίκηση ἀρμόδια καὶ πρέπουσα σὲ φιλελεύθερους ἀνθρώπους εἶναι ἡ Κοινοβουλευτικὴ συνταγματικὴ διοίκηση. Ἀνάμεσα στὸ Βρετανικὸ καὶ στὸ Ἀμερικανικὸ πολίτευμα προτιμᾷ τὸ δεύτερο γιατί εἶναι ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὰ κατὰλοιπα τῆς φεουδαρχικῆς παραδόσεως ποὺ βαραίνουν τὸ πρῶτο μὲ κληρονομικοὺς τίτλους εὐγενείας, ποὺ καταργοῦν τὴν ἀξιοκρατία καὶ «κατακερματίζουν τὴν δυστυχεῖ ἀνθρωπότητα εἰς διάφορα ἄνισα καὶ ἑτεροδίκαια ὄντα ἐνῶ ἡ κοινὴ μήτηρ Φύσις τὰ ἐπλασεν ἴσα καὶ ταυτοδίκαια»¹¹⁸. Τὸ θαυμασμό του γιὰ τὴν Ἀμερικανικὴ πολιτεία κινοῦν «ἡ ἄκρα εὐδαιμονία καὶ βαθεῖα εἰρήνη, τὴν ὁποῖαν ἀπολαμβάνουσιν, ἡ ταχὺτάτῃ ἀξησησί των καὶ αἱ ὀρμητικώτατοι περὶ πᾶν εἶδος ἐπιστήμης, τέχνης καὶ βιομηχανίας πρόοδοί των»¹¹⁹. Εἶναι πιθανὸ ὅτι, βρισκόμενος στὴν Ἀγγλία, καλλιέργησε τίς πολιτικὰς ιδέες ποὺ τὸν ὀδηγοῦν ἐδῶ στὴ συγγραφὴ, ἀλλὰ δὲν ἔχω καμμία πληροφορία γι' αὐτὸ τὸ πρόβλημα. Περισσότερες ἐνδείξεις παρέχει τὸ ἐπόμενο βιβλίο του, ποὺ ἐκδίδει τὸ 1825.

Ἡ ἑλλειψη πολιτικῆς προπαιδείας, ἐπομένως πείρας καὶ ὀριμότητος, ποὺ παρατηρεῖ ὁ Πολυζωίδης, εἶναι κοινὴ ἀνησυχία σὲ πολλούς. Ὁ Stanhope γράφει στὸν Bentham¹²⁰: «Αὐτὸ ποὺ χρειάζεται πιὸ πολὺ εἶναι ἓνα καλὸ ἀντιπροσωπευτικὸ σῶμα, μερικοὶ καλοὶ

117. Τὸ βιβλίο του «Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος καὶ σχέδιον ὀργανισμοῦ τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῆς, ἀμφότερα ἐπιδιορθωμένα καὶ ἐπικυρωμένα ὑπὸ τῆς δευτέρας Ἑθνικῆς νομοθετικῆς τῶν Ἑλλήνων συνελεύσεως ἐν Ἀστρεῖ, οἷς ἔπονται τὸ Πολιτικὸν Σύνταγμα τῆς Βρετανίας καὶ τὸ τῶν Ἠνωμένων Ἐπικρατειῶν τῆς Ἀμερικῆς, μεταφρασθέντα ὑπὸ Ἄν. Πολυζωίδου», Μεσολόγγιον 1824, εἶχε προαναγγελθῇ ἀπὸ τὸν τυπογράφου Δ. Μεσθενέα στὰ «Ἑλληνικά Χρονικά». Βλ. «Ἑλληνικά Χρονικά», ἔτ. Α', φ. 78, 23 Σεπτεμβρίου 1824. Ὁ πρόλογος τοῦ βιβλίου ἔχει ἡμερομηνία 26 Ὀκτωβρίου 1824.

118. Βλ. Ἄ. Πολυζωίδου, Τὸ Προσωρινόν Πολίτευμα, σ. ε'.

119. Αὐτόθι, σ. στ'.

120. Βλ. L. Stanhope, Greece in 1823 and 1824; being a series of letters and other documents., Λονδίνο 1825, σ. 199.

ἐπαρχοί, καλοὶ δικαστὲς καὶ συγγραφεῖς ἐθνικοῦ κύρους (public writers)». Τὸ διαφωτιστικὸ βιβλίον τοῦ Πολυζωίδου συντελεῖ θετικὰ στὴν πρόοδο πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση.

Στὰ μέσα Ὀκτωβρίου 1824 ἀναγκάζεται νὰ ἀνεβῇ πάλι ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι στὸ στρατόπεδον τῆς Δ. Ἑλλάδος· τὸν καλεῖ ὁ Μαυροκορδάτος, ποὺ ἀδυνατισμένος ἀπὸ ἀρρώστια χρειάζεται βοήθην γιὰ τὴν πυκνὴν τοῦ ἀλληλογραφία¹²¹. Μένει κοντὰ του μέχρι καὶ τὸ Δεκέμβριον¹²², ὁπότε ἀποφασίζει ὁ Μαυροκορδάτος νὰ διαλύσῃ τὸ στρατόπεδον, νὰ συγκαλέσῃ τοὺς πληρεξουσίους σὲ συνέλευσιν στὸ Ἀνατολικὸ καὶ νὰ ἀναχωρήσῃ γιὰ τὸ Ναύπλιο. Ἡ συνέλευσις μὲ πρόεδρον τὸν Γ. Τζόγκα ἀνακηρύσσει τὸν Μαυροκορδάτον, τὸν Πραιδὴν καὶ τὸν Πολυζωίδην Πολίτες τῆς Δ. Ἑλλάδος ἀπὸ εὐγνωμοσύνη γιὰ τὰς ὑπηρεσίας τοὺς¹²³.

Στὶς ἀρχὰς τοῦ 1825 ἐμφανίζεται καὶ τὸ δεῦτερον θεωρητικὸ πολιτικὸ σύγγραμμα τοῦ Πολυζωίδου στὸ Μεσολόγγι¹²⁴. Τὸ ἐπιγράφει «Θεωρία γενικὴ περὶ τῶν διαφορῶν Διοικητικῶν Συστημάτων καὶ ἐξαιρέτως τοῦ Κοινοβουλευτικοῦ· μεθ’ ἣν ἔπεται πραγματεία σύντομος περὶ τῶν Εἰρηνοποιῶν καὶ Ὁρκωτῶν Κριτῶν τῆς Ἀγγλίας»¹²⁵.

Στὸ πρῶτον, τὸ γενικὸ μέρος τοῦ βιβλίου του, ἀσκεῖ κριτικὴ τῶν διοικητικῶν συστημάτων καὶ ἀφοῦ ἀπορρίψῃ ὅλα τὰ ἄλλα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ δημοκρατικὸν (τὸ ἀρχαῖον Ἀθηναϊκόν, ποὺ παρήκμασε σὲ ὀχλοκρατία) προκρίνει τὸ κοινοβουλευτικόν, βάσει τῶν ἀρχῶν τῆς ἰσονομίας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Στὰ κοινοβουλευτικὰ συστήματα ἐντάσσει καὶ τὴ συνταγματικὴ μοναρχίαν¹²⁶, χωρὶς νὰ τὰ συγκρίνῃ ἀξιολογικὰ. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἐγκρίνει τὴ συνταγματικὴ μοναρχίαν σημαίνει ὅτι δὲν τὴ βλέπει σὰν ἓνα σύστημα ποὺ θὰ παρακμάσῃ καθὼς θὰ συνεπάγεται τὴν κληρονομικότητα — στὸν πρόλογον τοῦ πρώτου βιβλίου ἀπορρίπτει τὴν

121. Ἔχει ἐκλογὴν Γεν. Γραμματέας τοῦ Ἐκτελεστικοῦ γιὰ τὴν γ’ βουλευτικὴν περίοδον, ἀλλὰ καθυστερεῖ ἀκόμη λόγῳ ὑγείας στὴ Δ. Ἑλλάδα. Βλ. Ἀρχεῖον Λουριώτη, φак. Η/38 καὶ Σ. Τρικοῦπη, ἐνθ’ ἀν., σ. 123.

122. Βλ. Ἀ. Λιγνός, ἐνθ’ ἀν., Γ’, σ. 420.

123. Βλ. Σ. Τρικοῦπη, ἐνθ’ ἀν., σ. 124 καὶ «Ἑλληνικά Χρονικά», ἐτ. Α’, φ. 106, 31 Δεκεμβρίου 1824. Ἀπάντησις τοῦ Πολυζωίδου στὰ «Ἑλληνικά Χρονικά», ἐτ. Β’, φ. 2, 7 Ἰανουαρίου 1825.

124. Τὸ προαναγγέλλει ὁ Δ. Μεσθενεὺς στὰ «Ἑλληνικά Χρονικά», ἐτ. Β’. φ. 6, 21 Ἰανουαρίου 1825.

125. Γιὰ τὸ δεῦτερον μέρος τοῦ βιβλίου, τὸ σχετικὸν μὲ τὴ δικαιοσύνη, χρησιμοποίησεν πηγὰς τὰ ἐξῆς βιβλία: Cottu: Sur l’Administration de la Justice Criminelle en Angleterre καὶ Delolme: The Constitution of England. Ἀποβλέπει στὴν ἐνημέρωσιν τῶν ἀντιπροσώπων τῆς γ’ περιόδου. Βλ. Ἀ. Πολυζωίδου. Θεωρία γενικὴ, σ. πγ’ - πδ’.

126. Αὐτόθι, σ. ι’ - ια’.

έγκυρότητά της — αλλά πιστεύει ότι μεγαλύτερη δύναμη θα έχουν οι κοινοβουλευτικοί λειτουργοί του πολιτεύματος ¹²⁷.

Σκοπός της εκδόσεως των βιβλίων αυτών είναι η πολιτική μόρφωση των Ελλήνων εν ὧσει μάλιστα της συγκλήσεως τρίτης Έθνοσυνελεύσεως· αρκετά λοιπόν έχει να πη ὁ Πολυζωίδης για τὸ θέμα της ψηφοφορίας. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ὑποστηρίζει τὸ δικαίωμα ψήφου ὅλων τῶν πολιτῶν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν περιουσία τους — ἄποψη πολὺ διαδεδομένη θεωρητικὰ — μὲ τὴν ἐξῆς αἰτιολογία πὺ δείχνει τὶς ἀτομικιστικές του τάσεις : «*ἢ ὑπαρξίς τοῦ καθενὸς εἶναι πάντοτε τὸ πᾶν δι' αὐτόν*» ¹²⁸.

Τὸ κατὰ πόσο ὁ συγγραφέας ἔχει χωνέψει κατὰ βάθος ὅλες τὶς ἀπόψεις πὺ διατυπώνει στὸ βιβλίον του εἶναι λίγο ἀμφισβητήσιμο. Ὑποστηρίζει ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἀνθρωπότητος, προσδιορισμένος ἀπὸ τὴ φύση εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ «*ἀχώριστος ἀπὸ ταύτην εὐδαιμονία*» ¹²⁹. Εἶναι μία θέση στὴ γραμμὴ τῶν θεωριῶν τῆς ὠφελιμιστικῆς καὶ εὐδαιμονιστικῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τῆς Ἀγγλίας τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα. Οἱ Ἀγγλοὶ ὠφελιμιστές, ἀπασχολημένοι μὲ τὰ πολιτικὰ καὶ ἠθικὰ προβλήματα, ἀγνοοῦν τὸ σύγχρονό τους Γερμανικὸ ἰδεαλισμό. Ὁ συγγραφέας μας προσπαθεῖ μέσα στὸ κείμενό του νὰ διατηρήσῃ συνέπεια στὶς θεωρίες του (σὲ μερικὰ σημεία μεταφράζει ἀπὸ Ἐγκυκλοπαιδεῖες). Στὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν προέλευση τῆς δικαιοσύνης παραθέτει τὴ θετικιστικὴ ἄποψη, μεταφρασμένη ἀπὸ τὸ ἄρθρο Jurisprudence τῆς Βρετανικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, ἀλλὰ σὲ ὑποσημείωση προσπαθεῖ, πιεζόμενος ἀπὸ τὶς κλασσικιστικὲς καταβολές κάθε λογίου Ἑλληνα, νὰ ἀναιρέσῃ αὐτὰ μὲ τὶς ἰδεοκρατικὲς θεωρίες τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Kant ¹³⁰. Αὐτὸ δείχνει τὴν ἀνωριμότητά του νὰ ὑποστηρίξῃ σὲ συνεχὲς κείμενο μία συνεπῆ θεωρητικὴ θέση — ἔλλειψη πὺ τὸν ὠθεῖ σὲ ἀντιφάσεις ἢ καὶ σὲ ἀντιγραφὲς ἀσφαλῶν προτύπων.

Συνεπῆς ἢ ὄχι, ὁ Πολυζωίδης στὴν Ἀγγλία ὁπωσδήποτε διάβασε καὶ ὑπέστη τὴν ἐπίδραση τῆς Ἀγγλικῆς σχολῆς. Ἡγέτης αὐτῆς θεωρεῖται ὁ Jeremy Bentham, πολιτικὸς ριζοσπάστης, πὺ εἶχε ἰδιαίτερους δεσμοὺς μὲ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση καὶ μὲ Ἑλληνες πολιτικούς. Τὸ κύρος του στὴν Ἑλλάδα, ἰδίως στὰ συνταγματικὰ θέματα

127. Κατὰ τὴν Ὁθωνικὴ ἐποχὴ δὲν ἐπικρίνει τὸ θεσμὸ τῆς βασιλείας — οὔτε εὐχεται τὴ μεταπολίτευση. Φρονεῖ ὅτι μπορεῖ νὰ βελτιωθοῦν τὰ πράγματα μὲ συστάσεις καὶ ὁδηγίες πρὸς τὸ βασιλέα. Βλ. Ἄ. Π ο λ υ ζ ω ῖ δ ο υ, Τὰ Νεοελληνικά, Α', σ. ιε'.

128. Βλ. Ἄ. Π ο λ υ ζ ω ῖ δ ο υ, Θεωρία γενικὴ, σ. κδ'.

129. Αὐτόθι, σ. β'.

130. Αὐτόθι, σ. μη' - μθ'.

ἦταν τεράστιο. Ἄν ὁ Πολυζωίδης ἤλθε σὲ ἐπαφὴ μαζί του δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ πῇ πρὸς τὸ παρόν· πάντως στὸ ἔργο του τὸν χρησιμοποιεῖ συχνὰ σὰν πηγὴ ¹³¹.

Μετὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ βιβλίου του πῆγε στὸ Ναύπλιο γιὰ νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἐξόφληξιν τῶν μισθῶν του ¹³².

Στις 4 Αὐγούστου στὸ Ναύπλιο γιορτάζεται ἡ διάλυση τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου ἀπὸ τὴ θάλασσα, στίς 23 Ἰουλίου ¹³³. Γίνεται δοξολογία, ὅπου παρίστανται τὸ Βουλευτικόν, τὸ Ἐκτελεστικόν, οἱ Ὑπουργοὶ καὶ ὁ λαός. Τὸν ἐπινίκιο λόγο ἐκφωνεῖ ὁ Πολυζωίδης. Ἐπαινεῖ τὴν ἀντοχή, τὸν πατριωτισμὸ καὶ τὸν ἥρωισμὸ τῶν Μεσολογγιτῶν, θυμᾶται ὅλους τοὺς ἥρωες ποὺ εἶναι θαμμένοι ἐκεῖ, ἀλλὰ στηλιτεύει τὴν ἀργυροφιλία καὶ τὴν ἰδιοτέλεια τῶν ἄλλων στρατιωτῶν καὶ τῶν στρατηγῶν: *Ἰδὲ τὸν στρατιώτην αὐτόν, ὁ ὅποιος κατ' ἀρχὰς ἔτρεχεν αὐτόματος, ἀμίσθωτος εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ ἀντετάττετο πλήρης ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἀφοβίας εἰς τὰς πολυπληθεῖς φάλαγγας τῶν ἐχθρῶν, ἰδέ τον πῶς τώρα χρυσοσκέπαστος ἄλλο δὲν κάμνει, παρὰ νὰ κυλίσεται εἰς τὰ καταγῶγια τῆς ὀκηρίδας, ἢ νὰ περιφέρεται εἰς τὰς ἀγνιάς μὲ βαρβαρικὴν ἐπίδειξιν· ἰδὲ αὐτὸ τὸ σμῆνος τῶν νεοπλάστων στρατηγῶν, τοὺς ὁποίους μία ἀνάρμοστος πολιτικὴ ἀνύψωσε παρ' ἀξίαν εἰς τὸν βαθμὸν τοῦτον· ἰδὲ τοὺς πῶς δὲν θέλουν οὐδὲ βῆμα νὰ σπαράξουν ἀπὸ τὸν τόπον των, ἂν δὲν ἴδουν ἐμπροσθέν των προπορευομένην τὴν εὐφωρον λίραν». Ἡ τελευταία αὕτὴ φράση, κατὰ τὸν Σπηλιάδην, εἶναι ὑπαινιγμὸς κατὰ τοῦ Κωλέττη ¹³⁴. Καταλήγοντας ἐπικαλεῖται νέες ἀνθρώπινες θυσίαι καὶ αἱματηρὲς ἀναμετρήσεις: *«Αἷμα, αἷμα χρειάζεται νὰ χύσωσι, διὰ νὰ ἐξαγοράσωσι τὸ αἷμα τόσων ἀθῶων νηπιῶν, παρθένων καὶ γυναικῶν, ὅ,που ἔγιναν θύματα τῆς βαρβαρικῆς ἀγριότητος. Αἷμα, διὰ νὰ ἐκπλύνωσι τὸ πατρικὸν ἔδαφος ἀπὸ τὰς ἀκαθαρσίας τῶν τεράτων τῆς Ἀφρικῆς, καὶ μὲ τὸ αἷμα των τελοσπάντων νὰ καταστήσωσιν ἀκλόνητον καὶ ἀδιάσειστον τὸ μέγα ἔργον τῆς ἀπελευθερώσεώς των»*. Προτρέπει τοὺς Πελοποννήσιους νὰ ἐπανορθώσουν ἔτσι *«τὴν προτέραν εὐκλειαν»* καὶ νὰ γίνουν ἰσάξιοι μὲ τοὺς Δυτικοελλαδίτες καὶ Νησιῶτες συναγωνιστὰς τοὺς ¹³⁵. Ὅταν ὁ Πολυ-*

131. Αὐτόθι, σ. κζ', ξα' - ξστ', ξθ'.

132. Στις 6 Ἰουνίου τὸ Ἐθνικὸ Ταμεῖο ἐκδίδει συναλλαγματικὴ εἰς βάρος τῆς ἐν Λονδίνῳ ἐπιτροπῆς τοῦ Δανείου ἐπ' ὀνόματι τοῦ Πολυζωίδη γιὰ ἐξόφλησιν τοῦ μισθοῦ του, ὕψους 6.700 γροσιῶν. Βλ. Ἀρχεῖον ἀγῶνος Μουσείου Μπενάκη (87), φακ. 21, 5 Αὐγ. 1825.

133. Βλ. Δ. Κοκκίνου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως, τ. 10, σ. 295.

134. Βλ. Ν. Σπηλιάδην, ἐνθ. ἀν., 2, σ. 465.

135. Βλ. «Ἑλληνικὰ Χρονικά», ἐτ. Β', φ. 68, 26 Αὐγ. 1825.

ζωίδης ζητεί τόσο αίμα από τους συμπατριώτες του, τόν έαυτό του τόν τοποθετεί έξω από την ύπόθεση; Ύποθέτω ότι έχει κατατάξει τόν έαυτό του προσωρινά μέν στην κατηγορία των λογίων που διοικούν και δέν πολεμούν, σχετικά δέ μέ τò μονιμώτερο μέλλον, όταν θα έχη συμπληρώσει τις σπουδές του, ανάμεσα στους λειτουργούς ένός έλεύθερου κράτους· ό πόλεμος είναι έργο άλλης κατηγορίας ανθρώπων¹³⁶.

Η κυριώτερη αποστολή του Πολυζωίδη τò 1825 είναι τò ταξίδι του στη Μάλτα για νά στρατολογήση μισθοφόρους. Έκτός από τόν Πολυζωίδη, έστάλη στη Μάλτα για τόν ίδιο σκοπό ό φιλέλληνας *Maxime Raybaud*. Η οικονομική κάλυψη του έγχειρήματος θα γινόταν μέ τρίτο δάνειο από την έν Λονδίνο έπιτροπή· αλλά ή κατάσταση της έπαναστάσεως στην Ελλάδα δέν ενεθάρρυνε τις κερδοσκοπικές ελπίδες των δανειστών· γι' αυτό τò τρίτο δάνειο ναυάγησε¹³⁷.

Οί διαπραγματεύσεις γίνονται μέσω του λόρδου *Hastings*, που βρίσκεται στην Ίταλία και πρόκειται νά στείλη διαταγές στη Μάλτα για εξαγωγή στρατιωτών. Ο άντιπρόσωπός του στην Ελλάδα συνιστά νά σταλή στη Μάλτα κάποιος από την Έλληνική Διοίκηση¹³⁸. όρίζεται ό Πολυζωίδης γι' αυτή την αποστολή, συνοδευόμενος από ένα ύπαξιωματικό του τακτικού στρατού για νά τόν βοηθήση στην έπιλογή των 3.000 περίπου στρατιωτών¹³⁹. Έγκρίνεται νά του δοθούν συναλλαγματικές εις βάρος της έν Λονδίνο έπιτροπής, αξίας 4.000 λιρών¹⁴⁰. Τò Έκτελεστικό αναγγέλλει την αποστολή του Πολυζωίδη στην έν Μάλτα έπιτροπή, τόν συνιστά και ζητεί νά τόν βοηθήσουν¹⁴¹. Σ' αυτή την έπιτροπή πρέπει νά περιλαμβάνωνται ό Ίωάννης και ό Διονύσιος Ίατρός¹⁴². Οί συνεννοήσεις γίνονται πάντα έν γνώσει της έπιτροπής του Λονδίνου. Ο Πολυζωίδης πήρε τις οδηγίες για την αποστολή του από τη Γενική Γραμματεία· βασικές έντολές είναι ή τήρηση μυστικότητας και ή

136. Στα τέλη Αυγούστου πηγαίνει στην Αθήνα· συμμετέχει σέ διαιτητικές έπιτροπές διορισμένος από τò Ύπουργείο Δικαίου. Βλ. ΓΑΚ., Ύπουργείον Δικαίου, φακ. 20, αρ. 10893, 18 Αυγούστου 1825 και 11269, 24 Αυγούστου 1825.

137. Βλ. Ίω. Όρλάνδου - Α. Λουριώτου, ένθ' άν., 1, σ. 276-7.

138. Βλ. Α. Λιγνοϋ, ένθ' άν., Ε', σ. 259.

139. Βλ. ΓΑΚ., Έκτελ., φακ. 124, αρ. 12901, 30 Σεπτ. 1825.

140. Αυτόθι, αρ. 12753, 29 Σεπτ. 1825.

141. Βλ. ΓΑΚ., Έκτελ., φακ. 126, αρ. 12938, 3 Όκτ. 1825.

142. Ο Ίωάννης Ίατρός αναφέρεται στο έγγραφο ΓΑΚ., Έκτελ., φακ. 126, αρ. 12935, 3 Όκτ. 1825 και ό Διονύσιος στο έγγραφο του Έκτελεστικού πρός την έν Λονδίνο έπιτροπή, αρ. 11060, 20 Αυγ. 1825 (βλ. Ίω Όρλάνδου - Α. Λουριώτου, ένθ' άν., 1, σ. 386-7) και στίς γραπτές οδηγίες που πήρε ό Πολυζωίδης πριν φύγη. Βλ. σημ. 143.

ἐνημέρωση τῆς ἐν Λονδίῳ Ἐπιτροπῆς ¹⁴³. Στις 11/23 Ὀκτωβρίου φθά-
νει στὴ Μάλτα καὶ γράφει πρὸς τὸν Λουριώτη καὶ τὸν Ὁρλάνδο ἐνη-
μερώνοντάς τους γιὰ τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα καὶ ἐκθέτοντας τὰ οἰκο-
νομικὰ ζητήματα τῆς ἀποστολῆς του. Βασικὰ εἶναι αἰσιόδοξος γιὰ τὴν
ἐπιτυχία τῆς ¹⁴⁴. Ἀλλὰ ἡ Ἀγγλία ἀνανεώνει τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὴν ἀρ-
χὴ τῆς οὐδετερότητος καὶ ἡ διοίκηση τῆς Μάλτας δὲν ἀφήνει τὸν Πο-
λυζωίδη νὰ βγῇ ἀπὸ τὸ λοιμοκαθαρτήριο ¹⁴⁵. Ὁ Ἰω. Πρασακάκης, γρά-
φοντας ἀπὸ τὴ Μάλτα πρὸς τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ Λονδίνου, ρίχνει τὴν εὐθύ-
νη τῆς ἀποτυχίας αὐτῆς, ὅπως τοῦ εἶπαν, στὴν ἑλλειψὴ «ἀρκετῆς μω-
στικότητος καὶ φρονήσεως εἰς τὴν ὑπόθεσιν» ¹⁴⁶. Παρ' ὅλο πὺ ὁ Πολυ-
ζωίδης πετυχαίνει τὴν παράταξη τῆς διαμονῆς του ἀπὸ τὴν τοπικὴ
διοίκηση, μὲ τὸν ὅρο νὰ μὴ προβῇ σὲ στρατολογία, ἐλπίζοντας νὰ ἀλ-
λάξῃ ἡ Ἀγγλία τὸ δόγμα τῆς οὐδετερότητος, παίρνει διαταγὴ ἀπὸ τὴν
Ἑλληνικὴ Διοίκηση νὰ γυρίσῃ στὴν Ἑλλάδα ¹⁴⁷.

Ἐπιστρέφει ἀπὸ τὴν ἄτυχη ἀποστολὴ του καὶ στὶς 5 Δεκεμβρίου
τὸν βρίσκομε πάλι διορισμένο σὲ μιὰ ἐπιτροπὴ διαιτησίας ¹⁴⁸. Στὰ
μέσα Μαρτίου 1826 ἀγοράζει ὁ Πολυζωίδης μὲ τὸν Γρηγόριο Πρέβελα
ἓνα «ἐθνικὸ οἶκο» στὴν Ἀθήνα ¹⁴⁹. Δὲν εἶχε μὲν μετρητὰ χρήματα γιὰ
νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ταξίδι του· ἴσως ὁμως εἶχε συναλλαγματικὲς
καὶ ἐθνικὲς ὁμολογίες, πὺ δὲν μποροῦσε νὰ ἐξαγγυρώσῃ. Προφανῶς
ἡ ἀγορὰ τοῦ «ἐρειπίου» αὐτοῦ, ὅπως ἀναφέρεται σὲ ἄλλο ἔγγραφο, ἐγινε
γιὰ τὴν ἐπένδυση τῶν ὁμολογιῶν του.

Στις 16 Μαρτίου διορίζεται μαζί μὲ τὸν Ἰω. Πάγκαλο καὶ τὸν Κ.
Μεταξᾶ στὴ Διευθυντικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους ¹⁵⁰, πὺ
ἔχει σκοπὸ νὰ καταστείλῃ τὴν πειρατεία, νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν τάξη καὶ νὰ

143. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 126, ἡ Γενικὴ Γραμματεία πρὸς τὸν Κ. Ἀναστ.
Πολυζωίδην, 3 Ὀκτ. 1825. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρησίν του περνᾷ ἀπὸ τὸν Γ. Κουν-
τουριώτη στὴν Ὑδρα γιὰ νὰ πάρῃ ὁδηγίες καὶ συστατικὰ γράμματα. Βλ. Ἰ. Λι-
γνοῦ, ἔνθ' ἀν., σ. 288-9.

144. Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. ΙΔ'/17, Μάλτα 16/28 Ὀκτωβρίου 1825.

145. Βλ. Ν. Σπηλιᾶδη, ἔνθ' ἀν., 2, σ. 478, Δ. Καμπούρογλου, ἔνθ'
ἀν., Α', σ. 752 καὶ σημ. 146.

146. Βλ. Ἰ. Λιγνοῦ, ἔνθ' ἀν., σ. 370-1.

147. Βλ. Ἰ. Πολυζωίδου, Τὰ Νεοελληνικά, Α', σ. 9'.

148. Ἔχει νὰ ἐξετάσῃ μαζί μὲ τὸν Θ. Βαλιάνη καὶ τὸν Γ. Πλέσσα διαφορὰ
τοῦ Ἐπαρχοῦ Πάτμου καὶ τῶν Καλυμνίων. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 145, ἀρ. 2852,
5 Δεκ. 1825.

149. Ἡ ἀγορὰ ἐγινε μὲ δημοπρασίαν ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ ἐκποίτησεως ἐθνικῶν
κτημάτων ἀντὶ 6450 γροσίων. Βλ. ΓΑΚ., Οἰκονομ., φακ. 77, ἀρ. 62 καὶ ἀρ. 63, 12
Μαρτίου 1826.

150. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 164, ἀρ. 18143, 16 Μαρτίου 1826.

διενεργήση ἔρανο στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου. Αὐτὴ εἶναι μία ὑπεύθυνη ἀποστολή, γιὰ τὴν ὁποία χρειάζεται ἀπόλυτος ἔλεγχος τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων· ἐκεῖ ὁμως βρίσκεται τὸ ἐλάττωμα τῆς Ἐπιτροπῆς αὐτῆς.

Ὁ Πολυζωίδης, ὁ Μεταξᾶς καὶ ὁ Πάγκαλος ὑποβάλλουν στὸ Ἐκτελεστικὸ προτάσεις γιὰ ἐπιβολὴ δασμῶν στὰ τρόφιμα καὶ τὰ ἐμπορεύματα ¹⁵¹· τὴν ἀναφορὰ αὐτὴ τὸ Ἐκτελεστικὸ τὴν παραπέμπει στὸ Βουλευτικὸ, ποὺ τὴν ἀπορρίπτει σὰν ἑλλιπῶς σχεδιασμένη καὶ δύσκολα ἐφαρμόσιμη· ζητεῖ δὲ καινούργια μελέτη τοῦ προβλήματος ¹⁵². Στις 22 Μαρτίου τὸ Ὑπουργεῖο Οἰκονομίας τοὺς ἀπευθύνει ὁδηγίες σχετικὰ μὲ τὴν εἴσπραξη τοῦ ἐράνου τοῦ περασμένου Ἰουνίου καὶ μὲ τὸ δάνειο ἀπὸ τοὺς εὐπόρους τῶν νησιῶν ¹⁵³. Στις 29 Μαρτίου ἡ ἐπιτροπὴ χωρὶς τὸν Μεταξᾶ, ποὺ ἔμεινε πίσω στὸ Ναύπλιο ¹⁵⁴, βρίσκεται στὴν Αἴγινα, ἀπ' ὅπου ἀπευθύνει ὁδηγίες σχετικὰ μὲ τὸ νέο ἐπαρχιακὸ σύστημα πρὸς τοὺς Δημογέροντες τῆς Σαλαμίνας. Τὴν ἐπόμενῃ μέρᾳ θὰ εἶναι στὴν Ἀθήνα ¹⁵⁵.

Στις ἀρχὲς Ἀπριλίου μεταβαίνουν στὴ Σύρα ὅπου ἔχουν νὰ παλέψουν μὲ τὴν ἀντιπολίτευση τοῦ παλαιοῦ ἐπάρχου Ε. Δρίτζα καὶ μὲ τὴν ἀντίδραση ὄλων τῶν νησιῶν νὰ καταβάλουν τὸ ὀφειλόμενο μέρος τοῦ δανείου. Τὰ ἔξοδα γιὰ τὴ συντήρηση τῶν δυνάμεών τους τὰ πληρώνουν ἀπὸ τὰ δικά τους χρήματα τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς. Στὴ Νάξο, ἀπ' ὅπου στέλνουν ἀναφορὰ στὴ Διοίκηση ἔχουν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴ διαίρεση τῶν κατοίκων σὲ φατρίες καὶ τὴν ἑλλειψη εὐπόρων διότι «*ἡ κατάστασις εἶναι μοιρασμένη εἰς τοὺς πολλούς*». Γιὰ νὰ καθησυχάσουν τοὺς 500 Κρήτες στρατιῶτες τους, τοὺς ἐπέτρεψαν νὰ συλλέξουν μόνοι τους ἀπὸ τὰ νησιά τοὺς μισθοὺς τους, πρᾶγμα ποὺ κατήντησε σὲ λεηλασία, ὅμοια μὲ τὶς πειρατικὰς τὶς ὁποῖες ἐξ ἄλλου δὲν εἶχαν ἀκόμη καταστείλει ¹⁵⁶.

Στις 20 Μαΐου, παυμένοι ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ Αἰγαίου πελάγους οἱ τρεῖς, ὁ Πάγκαλος, ὁ Πολυζωίδης καὶ ὁ Χρυσίδης, στέλνουν πρὸς τὴ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὴ Σύρα ἑκθεση τῶν δυσχερειῶν τους καὶ τῶν παραπόνων τους σὰν ἰδιῶτες πλέον. Ἐπισημαίνουν τὴ δυσπιστία καὶ τὴν ἐχθρότητα τοῦ Ψαριανοῦ Μοναρχίδη, τὴ βάνανυση συμ-

151. Βλ. Ἀρχεῖον ἀγῶνος Μουσείου Μπενάκη (87), φακ. 34, 18 Μαρτίου 1826.

152. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 164, ἀρ. 18012 καὶ ἀρ. 1300, 18 Μαρτίου 1826.

153. Βλ. ΓΑΚ., Οἰκονομία, φακ. 79, ἀρ. 5046, 22 Μαρτίου 1826.

154. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 183, Πρὸς τὴν Διοικητικὴν Ἐπιτροπὴν, 20 Μαΐου 1826, ἀναφορὰ Πολυζωίδη, Παγκάλου καὶ Χρυσίδη.

155. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 171, 29 Μαρτίου 1826.

156. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 175, ἀρ. 138, Νάξος, 27 Ἀπριλίου 1826.

περιφορὰ τῶν στρατιωτῶν λόγῳ τῆς ὁποίας ἐκινδύνευσε ἡ ζωὴ τους, καὶ ζητοῦν νὰ ἀποζημιωθοῦν γιὰ τὰ ἐξοδὰ τους. Δικαιολογοῦν τὴν ἀνεπάρκειά τους γιατί εἶναι δύο ἀντὶ γιὰ τρεῖς (ὁ Χρυσίδης ἦταν γραμματέας) : «οὕτω ἡμεῖς εὐρέθημεν περικυκλωμένοι μὲ τὴν ἐκτελεστικὴν δύναμιν, εἰς τῆς ὁποίας τὴν μαρίαν ἐκινδυνεύσαμεν νὰ γένωμεν θύματα». Ἄν δὲν εἶχαν παυθῇ θὰ εἶχαν κατωρθώσει νὰ τελειώσουν τὴ συλλογὴ τοῦ δανείου, προσθέτουν ¹⁵⁷.

Στις 24 Ὀκτωβρίου ὁ Πολυζωίδης ἀπὸ τὴν Ὑδρα ἀνανεώνει τὴν αἴτησή του γιὰ οἰκονομικὴ ἐνίσχυση. Αὐτὴ τὴ φορὰ ὅμως μιλάει γιὰ συνέχιση ἱατρικῶν σπουδῶν, γιὰ ἐξοδα ἐνὸς χρόνου, καὶ ὄχι μόνο γιὰ ἐξοδα ταξιδιοῦ, καὶ ζητεῖ χρήματα προσωπικὰ πλέον ἀπὸ τὸν Γ. Κουντουριώτη, μὲ τὴ σύσταση καὶ τὴ μεσολάβηση τοῦ Μαυροκορδάτου ¹⁵⁸. Εἶναι πιθανὸ ὅτι αὐτὴ ἡ παράκληση εἰσακούστηκε, καὶ ὅτι μὲ αὐτὴ τὴ χρηματικὴ βοήθεια ἔφυγε τὸ Μάϊο τοῦ 1827.

Τοὺς τελευταίους μῆνες τοῦ 1826 ὁ Πολυζωίδης συνοδεύει συνεχῶς τὸν Μαυροκορδάτο· εἶναι μαζί του στὸν Πόρο ¹⁵⁹, τὸν ἀκολουθεῖ στὰ Μέθανα, ὅπου ἔχει τὴν ἔδρα του ὁ Φαβιέρος ¹⁶⁰.

Λαμβάνει μέρος στὴ συνέλευση τῆς Τροιζήνας· δὲν εἶναι πληρεξούσιος τῆς Γ’ συνελεύσεως τῆς Ἐπιδαύρου, ἐπομένως δὲν εἶναι αὐτομάτως μέλος τῆς νέας συνελεύσεως. Στις 5 Φεβρουαρίου, ἐνῶ οἱ πληρεξούσιοι εἶναι χωρισμένοι σὲ δύο συνελεύσεις, τῆς Αἰγίνας καὶ τῆς Ἑρμιόνης, συνέρχεται στὸ Ναύπλιο ἡ «Συνέλευσις τῶν παρενρισκομένων εἰς τὴν Ἑλευθέραν Ἑλλάδα Μακεδόνων καὶ Θετιαλῶν τῶν ἐπαναστατησάντων μερῶν»· οἱ συνελθόντες εἶναι 85, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Πολυζωίδης. Ὅρίζουν 18 ἐκλέκτορες ¹⁶¹, ποὺ ἐκλέγουν στίς 7 Φεβρουαρίου 6 πληρεξουσίους· σ’ αὐτοὺς περιλαμβάνεται καὶ ὁ Πολυζωίδης. Παίρνουν ἐντολὴ ἀπὸ τὴ συνέλευσή τους «ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὸν τόπον

157. Βλ. ΓΑΚ., Ἑκτελ., φακ. 183, πρὸς Διοικητικὴν Ἐπιτροπὴν, Σύρα, 20 Μαΐου 1826. Γιὰ τίς συγκρουόμενες πληροφορίες σχετικὰ μὲ τίς δύο κατοπινὲς ἐπιτροπὲς Αἰγαίου Πελάγους βλ. Κ. Μεταξῆ, Ἱστορικὰ Ἀπομνημονεύματα ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1956, σ. 141-5, Γ. Δημακοπούλου, ἐνθ’ ἂν., σ. 205, Κ. Διαμάντη, ἐνθ’ ἂν., Ζ’, σ. 189, Ν. Σπηλιᾶδης, ἐνθ’ ἂν., 3, σ. 43 καὶ Ἀ. Λιγνάδης, Ἑρανοί, δάνεια, εἰσφοραὶ, δασμοὶ κατὰ τὸ 1826 εἰς τὸ Αἶγαϊον, Ἀθῆναι 1960, σ. 77 - 78.

158. Βλ. Κ. Διαμάντη, ἐνθ’ ἂν., σ. 318.

159. Αὐτόθι, σ. 368.

160. Αὐτόθι, σ. 406, 409. Γιὰ τίς κινήσεις καὶ τίς διαπραγματεύσεις αὐτὲς καθίσταται ὑποπτος στὸν Γ. Σταυρὸ· αὐτόθι, σ. 473, ὅπου περιέρρη μνεῖα περὶ «δοῦλου τοῦ Πολυζωίδη», καὶ ἀποστολῆς του στὴ Σύρα γιὰ μυστικὴ ὑπόθεσι.

161. Βλ. Ἀρχεῖον ἀγῶνος Μουσείου Μπενάκη (87), φακ. 37, 5 Φεβρ. 1827.

δπου συγκροτείται ήδη ή 'Εθνική Συνέλευσις»¹⁶², δηλαδή στην Αίγινα¹⁶³.

Μετά από τη μεσολάβηση του Church και του Cochrane συγκαλείται ή 'Εθνική Συνέλευση στην Τροιζήνα. Την πρόσκληση του 'Ιω. Καποδίστρια υπογράφει στις 6 'Απριλίου ό Πολυζωίδης μαζί με τους άλλους¹⁶⁴. Διορίζεται στην 'Επιτροπή επιδιορθώσεως του πολιτεύματος, αλλά μαζί με τόν Τρικούπη, τόν 'Αντωνιάδη και τόν Σκυλίτση - 'Ομηρίδη επικαλούνται αδυναμία νά συντάξουν πολίτευμα σέ τόσο λίγο χρόνο και υποβάλλουν παραίτηση, πού δέν γίνεται δεκτή¹⁶⁵. Στις 29 'Απριλίου υπογράφει τό τροποποιημένο πολίτευμα μαζί με τά άλλα μέλη της 'Επιτροπής και με απολογητικό τόνο ζητούν συγγνώμη γιά τίς πιθανές ατέλειες λόγω της ταχύτητος της έπεξεργασίας¹⁶⁶. 'Από τη συμμετοχή του στην έπιτροπή αυτή φαίνεται ότι έχει ήδη έδραιώσει κάποιον κύρος γιά την ειδίκευσή του στα πολιτικά θέματα : είναι κάτι περισσότερο από τόν λόγιο του έπιτελείου του Μαυροκορδάτου στην Α' 'Εθνική Συνέλευση. Φαίνεται πώς και στις μεταξύ Στερεοελλαδιτών και Πελοποννησίων διαμάχες κατέβαλε προσπάθειες συμφιλιοτικές¹⁶⁷.

Οί προσωπικές του κρίσεις γιά τό έργο της συνελεύσεως της Τροιζήνας μάς παρέχονται διατυπωμένες ύστερα από έντονη δράση πολλών χρόνων. Στα «'Ελληνικά» του, γραμμένα τό 1870, δηλώνει : «'Η συνέλευσις... έψήφισε πολίτευμα τελειότερον τών προηγουμένων, συμπυκνώσασα όλην την Νομοτελεστικήν έξουσίαν εις χείρας ενός επί επταετίαν άρχοντος, καλουμένου Κυβερνήτου της 'Ελλάδος, και ως τοιοῦτον ανηγόρευσε (μετά φανεράς ενός σημαντικού μέρους άπαρεσκείας) τόν Κερκυραϊόν 'Ιω. Καποδίστριαν»¹⁶⁸. Προκρίνει τη μορφή αυτή του πολιτεύματος από τά προηγούμενα, φαίνεται όμως νά ρίχνη σκιά στη δημοτικότητα του Κυβερνήτη· αυτά βέβαια είναι κρίσεις εκ τών υστέρων.

Μετά τη λήξη της συνελεύσεως τόν βρίσκομε στις 29 Μαΐου στη Σύρα μαζί με τόν Δρόσο Μανσόλα¹⁶⁹ ενώ στις 25 άναχωρεί¹⁷⁰ μαζί με τόν Πιτζιπιό γιά τη Τζιά, άπ' όπου πρόκειται νά πάρουν πλοίο γιά τό

162. Αὐτόθι, φακ. 37, 7 Φεβρ. 1827.

163. Σέ έρανο πού γίνεται στις άρχές Μαρτίου στην Αίγινα γιά βοήθεια τών 'Αθηναίων γυναικών και παιδιών ό Πολυζωίδης είναι ένας από τους συνδρομητές. Βλ. «Γενική 'Εφημερίς της 'Ελλάδος», 1827, σ. 146, 16 Μαρτίου.

164. Βλ. Ν. Σπηλιάδη, ένθ' άν., 3, σ. 234.

165. Βλ. 'Α. Μάμουκα, ένθ' άν., Η' σ. 41 - 42.

166. Αὐτόθι, σ. 133.

167. Βλ. 'Α. Πολυζωίδου, Τά Νεοελληνικά, Α', σ. ι'. Πρβλ. Σ. Τρικούπη, ένθ' άν., Δ', σ. 269.

168. Βλ. 'Α. Πολυζωίδου, Τά 'Ελληνικά, Β', σ. 335-6.

169. Βλ. Κ. Διαμάντη, ένθ' άν., Η', σ. 246, (286).

170. Αὐτόθι, (287).

Λιβόρνο. Φεύγει μὲ ἓνα γράμμα τοῦ Μαυροκορδάτου¹⁷¹ καὶ μὲ ἄλλα συστατικά. Τὸ γράμμα αὐτὸ προφανῶς ἀπευθύνεται στὸ μητροπολίτη ‘Ιγνάτιο στὴν Πίζα, ποὺ τὸ λαμβάνει στὶς 8/20 ‘Ιουλίου¹⁷². ‘Ο μητροπολίτης συναντᾶται στὴν Πίζα μὲ τὸν Πολυζωίδη, ποὺ εἶναι σταλμένος ἀπὸ τὸν Μαυροκορδάτο γιὰ νὰ γεφυρώσῃ μιὰ σιωπηλὴ ψυχρότητα καὶ ἀπόσταση μεταξὺ τῶν δύο. ‘Ο ‘Ιγνάτιος τοῦ ἐκθέτει τὴν ἀπογοήτευσή του ἀπὸ τὸν Μαυροκορδάτο καὶ ὑπόσχεται συμφιλίωση καὶ λήθη τῶν περασμένων κατὰ τὴν ὑπόδειξη τοῦ Πολυζωίδη. ‘Ο ‘Ιγνάτιος τοῦ παρέχει θερμὰ συστατικά γράμματα γιὰ ἀνθρώπους στὴν ‘Ελβετία καὶ τὴν Ἄνω Γερμανία. Σκοπεύει νὰ συναντήσῃ τὸν Ἑϋνάρδο στὴ Γενεύη. Συναντᾷ ἐπίσης τὸν Αὐθέντη Καρατζᾶ, ἀποφεύγει ὁμως μὲ πολιτικότητα νὰ ἀναμειχθῇ στὸ «ἄσπονδον μῖσος» μεταξὺ τοῦ Αὐθέντη καὶ τοῦ ‘Ιγνατίου¹⁷³.

Φαίνεται ὅτι ὁ ‘Ιγνάτιος συμπάθησε τὸν Πολυζωίδη, ἀφοῦ μάλιστα ὁ μητροπολίτης ἐκφράζει τὸ παράπονο στὸν Μαυροκορδάτο ὅτι δὲν εὐεργέτησε ποτὲ τὸν προστατευόμενό του¹⁷⁴. Ἀπευθύνει δὲ πρὸς τὸν Καποδίστρια συστατικὸ γράμμα μὲ τὰ ἐξῆς θερμὰ ἐπαινετικά λόγια : «Σᾶς ἐσύστησα τὸν Πολυζωίδην, ἔχει ὑγιᾶ νοῦν, καλὰς ἀρχάς, ἱκανὰς γνώσεις καὶ ἡξεύρει καὶ γλώσσας ὥστε τελειοποιούμενος θέλει σταθῇ χρήσιμος εἰς τὴν Πατρίδα· ἂν καὶ τὸ φέρεσιμόν του ἐστάθῃ καλὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὥστε θέλετε τὸ μάθει φθάνοντες, εἶναι δίκαιον νὰ τὸν προτιμήσετε ἀπὸ ἄλλους»¹⁷⁵.

Ἐπὶ τέλους πῆρε τὸ δρόμο γιὰ τὸ Παρίσι, πραγματοποιῶντας τὶς τόσο ταλαιπωρημένες καὶ συχνοαπατημένες ἐπιθυμίες του, ὑποθέτω, μὲ τὴ συνδρομὴ τοῦ Κουντουριώτη¹⁷⁶. Γιὰ τὶς σπουδές του στὸ Παρίσι, τὴ διαμονή του ἐκεῖ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι περνάει δυνατὲς ἀπογοητεύσεις καὶ ἀγωνίες, τὸ ὅτι δὲν εἶναι ἀντικαποδιστριακὸς ἀπὸ τὴν ἀρχή¹⁷⁷ καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν παλαιὸ του δάσκαλο Μινωίδη Μηνᾶ¹⁷⁸ δὲν ἔχω ἄλλες πληροφορίες. ‘Ο ἴδιος ὁ Μηνᾶς τὸν συκοφαν-

171. Βλ. Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου Μουσείου Μπενάκη (146), φακ. 19, ἀρ. 1164, 27 Μαΐου 1827.

172. Βλ. Ἐμ. Πρωτοψάλτη, ‘Ιγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας, Ἀθήναι 1959 - 1961, Β', σ. 265.

173. Αὐτόθι, σ. 269 - 70.

174. Αὐτόθι, σ. 278.

175. Αὐτόθι, σ. 291.

176. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 49.

177. Βλ. ΓΑΚ., Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλ. Μαυροκορδάτου, φακ. 16, ἀρ. 004707, 10 Ἰουνίου 1829.

178. Βλ. Μινωίδη Μηνᾶ, Ἐλεγχος Προδοτῶν, σ. 18.

τεϊ πολὺ ἐντονα καὶ γι' αὐτὸ δὲν ὑπολογίζω πολὺ ὅσα γράφει. Παρ' ὅλο πὺ ἀποδίδει τὴν ἐπάνοδο τοῦ Πολυζωίδη σὲ πρόσκληση τοῦ Μαυροκορδάτου νὰ δημοσιογραφήσῃ, γιὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν πολιτικὴ του μερίδα¹⁷⁹, νομίζω ὅτι ἔχει ἄδικο, τόσο περισσότερο καθ' ὅσο ὁ Πολυζωίδης προσπαθεῖ νὰ ἐργασθῇ κάτω ἀπὸ τὶς διαταγὰς τοῦ Καποδίστρια.

Σὲ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Καποδίστρια στὶς 12 Μαΐου 1830 ἀπὸ τὸ Παρίσι ὁ 'Εὐνάρδος τοῦ συστήνει τὸν Πολυζωίδη, τὸν ὁποῖον ἐγνώρισε ἀπὸ τὸν 'Ιγνάτιο. Γιὰ νὰ ἐπιστρέψῃ, ὁ 'Εὐνάρδος τοῦ ἔδωσε 400 φράγκα ἀπὸ τὰ χρήματα πὺ εἶχε προορίσει ὁ Λεοπόλδος γιὰ βοήθεια τῶν ἐπαναπατριζομένων 'Ελλήνων, στὰ ὁποῖα προσέθεσε ὁ ἴδιος ἄλλα 100, καὶ φροντίζει γιὰ τὴν ἐπάνοδό του¹⁸⁰. Ἦδη ἀρκετὲς μέρες πρὶν ἀπὸ τὶς 11/23 'Ιουλίου 1830 ὁ Πολυζωίδης ἔχει φθάσει στὸ Ναύπλιο¹⁸¹.

Νομίζω ὅτι ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα ἀρχίζει ἡ δυναμικὴ δράση τοῦ Πολυζωίδη — ὅταν ἐντάσσεται μὲ γνώσεις καὶ ἰδανικὰ σὲ μιὰ πολιτεία μὲ νόμους καὶ παρανομίες. Τὴ στάση του ὡς τώρα πρέπει νὰ τὴν κατανοήσωμε πλησιάζοντας περισσότερο πρὸς τὴ θέση του. "Ὅταν ξεσπᾷ ἡ ἐπανάσταση εἶναι δεκαεννέα ἐτῶν : τὸν δικαιολογοῦμε γιὰ τὴν ἀποχή του ἀπὸ τὰ κοινά. Διανοούμενος, ἴσως ἀπὸ τὴ φύση του ὄχι πολεμιστῆς, μακριὰ ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη πατρίδα του, ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους πὺ ἀγωνίζονται γιὰ τὴ δικὴ τους ἐλευθερία καὶ γιὰ ὅ,τι ἔχουν συνδέσει μὲ τὴ δικὴ τους γῆ : ἴσως ἔτσι πρέπει νὰ καταλάβωμε τὴν ἀποχή του ἀπὸ τὰ πεδία τῶν μαχῶν. Ἐνθουσιώδης εἶναι μόνο σὲ ἓνα ζήτημα : νὰ προσφέρῃ ἀξιοποιῶντας τὶς δυνάμεις του. Τὴν προσφορά του τὴν καθορίζει στὸν πολιτικὸ - διοικητικὸ τομέα. Τὴν ἀναβάλλει ὅμως ἔως ὅτου τελειοποιηθῇ μὲ σπουδὲς στὸ ἐξωτερικόν. Τελικὰ ἡ προσφορά του στὴν ἐπανάσταση εἶναι δευτερεύουσα, σχεδὸν μηδαμινή, ὁ ἴδιος δέ, ἀπογοητευμένος, μένει μὲ τὴν ἐντύπωση τῆς ματαιότητος τῆς παρουσίας του.

179. Βλ. Μινωίδη Μηνᾶ, *La Grèce Constituée*, σ. 97.

180. Βλ. Σ. Θεοτόκη, *'Αλληλογραφία 'Εὐνάρδου - Καποδίστρια*, 'Αθήναι 1929, σ. 305.

181. Βλ. 'Αρχεῖον Σούτσου Μουσείου Μπενάκη (46), φακ. 19, ἀρ. 752, 11/23 'Ιουλίου 1830, ἐπιστολὴ Ρίζου - Νερουλοῦ πρὸς τὸν Μ. Σούτσο στὸ Παρίσι.